

Dr Nusret Šehić

NARODNO VIJEĆE SHS ZA BOSNU I HERCEGOVINU
I NJEGOVA DJELATNOST NAKON SLOMA AUSTRO-UGARSKE
(novembar — decembar 1918)

Teški vojni porazi centralnih sila u toku 1918. godine i proboj balkanskog fronta u septembru iste godine nagovještavali su duboke promjene u Evropi i posebno na Balkanskom poluostrvu. Austro-Ugarska, pod čijom upravom se nalazio sve do konca prvog svjetskog rata znatan dio jugoslovenskih zemalja, bila je na pragu svog sloma. To je otvaralo perspektivu nacionalnog oslobođenja narodima pod njenom upravom i stvaranja njihovih samostalnih i nezavisnih država.

Jugoslovensko pitanje, koje je aktuelizirano u punoj mjeri samim izbijanjem rata, ušlo je sada u fazu svog konačnog rješenja.¹⁾ Istaknutu ulogu u njegovom rješavanju preuzela je na sebe srpska vlada već koncem 1914. godine donošenjem poznate Niške deklaracije.²⁾ Jugoslovenski političari sa područja Monarhije, koji su u emigraciji obrazovali 1915. godine Jugoslovenski odbor, prihvatili su se važnog zadatka da popularišu ideju jugoslovenskog jedinstva. Oni su pri tome razvili veoma široku diplomatsku aktivnost u savezničkim zemljama da bi dobili njihovu podršku za stvaranje zajedničke države svih naših naroda. Važan korak u cjelokupnoj ovoj akciji predstavljalo je donošenje Krfske deklaracije u kojoj je došao do izražaja kompromis između srpske vlade i Jugoslovenskog odbora.³⁾

¹⁾ Dr Hamdija Kapidžić, *Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, god. IX, 1957. s. 48—49. (dalje: *Austrougarska politika u BiH*).

²⁾ Dr Dragoslav Janković, *Niška deklaracija* (Nastajanje programa jugoslovenskog ujedinjenja u Srbiji 1914), *Istorija XX veka*, Zbornik radova X, Beograd 1969; Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914. godine*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1973.

³⁾ Dr Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Savremena administracija, Beograd, 1967., s. 411.

I jugoslovenski političari u Austro-Ugarskoj, suočeni sa nezbujeznim promjenama u Monarhiji, intenzivirali su u posljednjim godinama rata svoju političku aktivnost na liniji borbe za ujedinjenje jugoslovenskih naroda u tadašnjim državnim okvirima. Oni su neposredno prije sazivanja bečkog parlamenta obrazovali 29. maja 1917. godine Jugoslovenski klub u koji su ušli svi slovenački, hrvatski i srpski zastupnici u Carevinskom vijeću. Za predsjednika Kluba izabran je dr Antun Korošec a za podpredsjednika dr Matko Laginja. Na sjednici bečkog parlamenta od 3. maja 1917. godine, Korošec je u ime Kluba pročitao tekst tzv. Majske deklaracije u kojoj se »na temelju nacionalnog principa i hrvatskog državnog prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja Monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi«, u jedno »državno tijelo« pod žezlom »habsburško-lotarinske dinastije...⁴⁾ Iako u istorijskoj nauci postoje različita mišljenja o ovom dokumentu, on je, uz naglašavanje ideje o ujedinjenju naših naroda doprinio oživljavanju političke aktivnosti i daljih novih inicijativa jugoslovenskih političara u Monarhiji u pravcu rješavanja jugoslovenskog pitanja.⁵⁾ Tako je na sastanku predstavnika raznih stranaka iz svih jugoslovenskih zemalja Monarhije, koje je održano 2. i 3. marta 1918. godine u Zagrebu, usvojena rezolucija sa ponovnim naglašavanjem ideje narodnog jedinstva koje mora biti zasnovano na načelu samoopredjeljenja naroda kao osnovnom motivu za stvaranje nezavisne i na demokratskim načelima zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Bosna i Hercegovina bila je zastupljena na ovom sastanku sa slijedećim svojim predstavnicima: D. Dimović, Đ. Džamonja, Kosta Majkić, Jozo Sunarić i V. Šola. Značaj ovog martovskog sastanka građanskih političkih činilaca bio je i u tome jer je tom prilikom pokrenuta inicijativa i podnesen prijedlog o obrazovanju Narodnog vijeća SHS sa sjedištem u Zagrebu koji je realizovan tek u oktobru 1918. godine. Slovenci su nešto ranije obrazovali svoj Narodni svet koji će kasnije zajedno sa Narodnim vijećem SHS u Zagrebu djelovati na stvaranju »...suverene i nezavisne slobodne države svega naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom neprekinutom etničkom teritoriju toga naroda.«⁶⁾ Time je jugoslovenska buržoazija u Monarhiji počela svoj rad na stvaranju pretpostavki za organizovanje vlasti s osnovnim ciljem da spriječi nered i »možda građanski rat«, i da na taj način, bez dubljih društvenih potresa, preuzme vlast od ranijeg upravljača.

Narodno vijeće SHS sa sjedištem u Zagrebu ubrzo je obrazovalo svoj Središnji odbor od 36 članova u kome je i Bosna i Hercegovina bila zastupljena sa 9 svojih predstavnika (Vojislav Šola, dr Jozo Sunarić, fra Ljubo Galić, dr Milan Jojkić, dr Luka Čabrajić, Šćepan Grđić, Vjekoslav Jelavić). Ovom sastavu naknadno

⁴⁾ Isto, s. 123.

⁵⁾ Isto, s. 123—124.

⁶⁾ Dr Bogdan Krizman, *Stvaranje jugoslovenske države*, Historijski pregled, 3—4, Zagreb, 1958, s. 174—175; Hamdija Kapidžić, nav. rad s. 38—39.

su dodata 2 predstavnika Muslimana (dr Halidbeg Hrasnica i Hamid Svrzo). O kooptiranju muslimanskih predstavnika prethodno su se morali dogovoriti politički predstavnici Srba i Hrvata. Pored toga, muslimanski predstavnici bili su obavezni da prethodno daju izjavu kojom potvrđuju svoju saglasnost sa načelima zagrebačke rezolucije od marta 1918. godine u kojoj je stavljen akcenat na princip narodnog samoopredjeljenja i ujedinjenja svih Hrvata, Srba i Slovenaca u nezavisnu i na demokratskim načelima zasnovanu narodnu državu.⁷⁾ Ovakav postupak sa muslimanskim predstavnicima i njihovo neravnopravno predstavljanje u Narodnom vijeću SHS bilo je uslovljeno iz više razloga, ali je u prvom redu proizašlo iz nepovjerenja prema politici njihovih tadašnjih političkih predstavnika. U akciji na rješavanju jugoslovenskog pitanja u smislu stvaranja zajedničke i nezavisne države SHS i u zemlji i van zemlje tadašnji istaknutiji muslimanski političari nisu se ozbiljnije angažovali. Muslimani nisu tada imali svog političkog predstavnika u Jugoslovenskom odboru, niti su bili uključeni u sve one pripremne akcije na stvaranju Narodnog vijeća SHS. Izostao je i potpis muslimanskih političkih predstavnika na memorandum jugoslovenski orijentisanih političara u Bosni i Hercegovini mađarskom političaru Tisi od 20. septembra 1918. godine, u kome se tražilo rješenje bosanskog pitanja na temeljima samoopredjeljenja naroda i u formi »sporazuma ravnopravnih i državama samostalnih naroda«.⁸⁾ U tadašnjim prilikama politički život se najčešće manifestovao kroz djelatnost pojedinaca i užih političkih grupa. Takav slučaj je i sa Muslimanima. U ovo vrijeme Muslimane najglasnije predstavljaju pojedinci iz redova konzervativnih političara koji rješavanje bosanskog pitanja, a unutar njega i problem Muslimana, nalaze u autonomno uređenoj Bosni i Hercegovini koja treba da bude prisajedinjena Ugarskoj (takav stav formulisan je u memorandumu Šerifa Arnautovića od avgusta 1917. godine), odnosno u ujedinjenoj Hrvatskoj uređenoj u sklopu Austro-Ugarske (Safvet beg Bašagić). Muslimanski političari jugoslovenski orijentisani uključuju se u jugoslo-

⁷⁾ Dr Hamdija Kapidžić, *Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918. godine*, u zbirci radova istog autora pod naslovom *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, Svjetlost, Sarajevo, 1968, s. 264—265.

⁸⁾ Dr Hamdija Kapidžić, *Austrougarska politika u BiH...* s. 44—45. — Up. Dr Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine SHS*, Svjetlost, Sarajevo, Drugo izdanje 1977, s. 20. — U jugoslovenskom pokretu u toku prvog svjetskog rata uzeli su učešća predstavnici muslimanske omladine, politički još nedovoljno afirmisani. Oni su učestvovali i u formiranju Prve srpske dobrovoljačke brigade osnovane u Odesi 1915. godine. Među njima se posebno isticao Šukrija Kurtović koji je ostvario bliže veze sa istaknutim srpskim političarima. On je zajedno sa nekolicinom Muslimana uputio jedan memorandum srpskoj vladi na Krf u kome je izložen stav i objašnjeno stanje i položaj Muslimana u budućoj jugoslovenskoj državnoj zajednici. — Čedomil M. Mitrović, *Jugoslovenski muslimani u borbi za slobodu i nezavisnost*, Gajretov kalendar za 1937. godinu, s. 114—115.

venski pokret nešto kasnije (M. Spaho, Halidbeg Hrasnica).⁹⁾ Svi navedeni momenti, uz nasljeđeno nepovjerenje i surevnjivost između hrvatskih, srpskih i muslimanskih političara, doprinijeli su privremenoj izolaciji muslimanskih političara i njihovom širem učešću i aktivnom doprinosu rješavanju tadašnjih složenih pitanja oko stvaranja organa vlasti u danima agonije Austro-Ugarske.

U dosadašnjoj literaturi ne utvrđuje se tačan datum osnivanja Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu. Što se tiče osnivanja njegovog Glavnog odbora, prema H. Kapidžiću to je uslijedilo nakon održanog plenuma Narodnog vijeća SHS u Zagrebu na kome je 17. oktobra izabrano Predsjedništvo Središnjeg odbora.¹⁰⁾ Prema Krizmanu to je bilo 20. oktobra 1918.¹¹⁾

Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu pojavljuje se kao inicijator osnivanja odbora narodnog vijeća na području Bosne i Hercegovine. On je na svojoj sjednici od 24. oktobra 1918. godine donio odluku da se organizacija okružnih, kotarskih i seoskih odbora sprovede na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine i zadužio je pojedine svoje članove da taj zadatak provede u život.¹²⁾ Organizacija kotarskih odbora Narodnog vijeća trebalo je da bude jedinstvena na području Bosne i Hercegovine. Zadatak tih odbora bio je, prema instrukciji Narodnog vijeća u Sarajevu, da »... mobiliziraju sve nacionalne snage« koje treba staviti u »službu nacionalnih zahtjeva«. Narodna vijeća treba da na svom području sprovedu cjelokupnu organizaciju »aprovizacije naroda« (snabdijevanja životnim namirnicama — pr. moja) i da stvore narodnu vojsku po »primjeru sokolskih i pobratimskih organizacija«. Narodna vojska, koja u prvom redu ima zadatak da čuva narodna dobra i obezbijedi red i mir, treba da se organizuje kao jedinstvena i u »plemenskom« i u »konfesionalnom« smislu.¹³⁾

Na čelu cjelokupne organizacije odbora narodnih vijeća stajao je njegov Glavni odbor NV za Bosnu i Hercegovinu.¹⁴⁾ Na prijedlog

⁹⁾ Dr Hamdija Kapidžić, *Austrougarska politika u BiH*, s. 44. — U knjizi dr Luke Đakovića, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914—1918* (Tuzla 1980) veoma iscrpno je citiran memorandum Ujedinjene muslimanske organizacije o rješenju jugoslovenskog pitanja, s. 163—176.

¹⁰⁾ Dr Hamdija Kapidžić, *Rad Narodnog vijeća SHS za BiH u nov. i dec. 1918*. Glasnik Arhiva i Društva arhivista, knj. III, 1963, s. 140. U stvari, autor ovdje objavljuje na punih 176 str. Zapisnike Glavnog odbora Narodnog vijeća za BiH uz veoma sadržajne svoje napomene i objašnjenja (dalje: Kapidžić, *Zapisnici sjednica Glavnog odbora NV za BiH*).

¹¹⁾ Dr Bogdan Krizman, *Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje*, Prilozi Instituta za izučavanje istorije radničkog pokreta br. 4/1968, s. 113.

¹²⁾ *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (1. 1—20. 12. 1918). Izdanje Instituta društvenih nauka, Bgd. 1964. Priredili D. Janković i B. Krizman, Tom II, s. 383—384 (dalje: *Građa o stvaranju jugoslovenske države*).

¹³⁾ *Glas slobode*, br. 86/VIII, od 2. novembra 1918.

¹⁴⁾ Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za BiH bio je sljedećeg sastava: Gligorije M. Jeftanović predsjednik, dr Jozo Sunarić potpredsjednik, dr Halid-

Glavnog odbora i uz saglasnost Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu obrazovana je Narodna vlada za BiH. Članovi Vlade bili su povjerenici Glavnog odbora NV za BiH. Glavni odbor NV i Narodna vlada u svom radu tražili su oslonac na kotarske, mjesne i seoske odbore narodnog vijeća, ali isto tako i na činovnički aparat stare uprave. Kotarski odbori NV bili su nadležni na području okruga i brojali su 12 do 20 članova. Seoski odbori brojali su 6 članova. U selima su bili od strane kotarskog odbora narodnog vijeća postavljeni povjerenici. Uz predsjednika i podpredsjednika svaki odbor narodnog vijeća imao je i referate za određene oblasti: za organizaciju prehrane, za vojsku, za prosjetu i dr.¹⁵⁾

Djelokrug rada kotarskih i mjesnih odbora narodnog vijeća nije bio utvrđen posebnim statutom. Glavni odbor NV u Sarajevu utvrdio je samo glavne principe na kojima su ti odbori trebalo da zasnivaju svoj rad. U prvom redu oni su morali da rade u sporazumu sa kotarskim uredima, odnosno sa kotarskim predstojnicima koji su u najvećem broju ostali na svojim položajima i nakon sloma Austro-Ugarske. I kurs je bio da se oni ne diraju bez velike potrebe i samo u slučaju ako su se mnogo kompromitovali. Prema tome, odbori narodnog vijeća u odnosima prema kotarskim uredima i mjesnim uredima pojavljuju se u ovoj situaciji kao novostvoreni oblici vlasti. Izvršni organi uprave u seoskim općinama i selima, odnosno načelnici seoskih općina, knezovi i muhtari i dalje su ostali na svojim položajima ukoliko narod u međuvremenu nije izabrao druge. Svi ti organi uprave i dalje su primali naređenja od kotarskog predstojnika. U slučaju spora ili sukoba u odnosima između odbora narodnog vijeća i organa uprave trebalo je da arbitrira Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu.¹⁶⁾ Bilo je primjera kada se u slučaju su-

beg Hrasnica potpredsjednik, dr Savo Ljubibratić sekretar, dr Hamid Svrzo sekretar, Grđić Vasilj povjerenik za organizaciju odbora narodnog vijeća, Kosta Kujundžić, Vojislav Šola, dr Danilo Dimović, Vjekoslav Jelavić, fra Ljubo Galić, dr Vojislav Besarović, fra Didak Buntić, dr Luka Čabrajić, dr Vladimir Čorović, Msgr Karlo Cankar, dr Đuro Džamonja, Simo Eraković, dr Milan Jojkić, Dušan Kecmanović, Pero Stokanović, Smajo Čemalović, Salih Bašić, Maksim Đurković i Šćepan Grđić. Predsjedništvo Glavnog odbora sačinjavali su: Gligorije Jeftanović, dr Jozo Sunarić, dr Halidbeg Hrasnica, dr Savo Ljubibratić i dr Hamid Svrzo.

¹⁵⁾ Narodna vlada SHS za BiH bila je sljedećeg sastava: Atanasije Šola predsjednik, dr Jozo Sunarić povjerenik za unutrašnje poslove, D. Dimović povjerenik za pravosuđe, dr Mehmed Spaho povjerenik za obrt, trgovinu, poštu i brzopjave, Vjekoslav Jelavić povjerenik za poljoprivredu i rudarstvo, Sabo Jelić, povjerenik za javne radnje i željeznice, dr Uroš Krulj povjerenik za zdravstvo, dr Tugomir Alaupović povjerenik za prosvjetu i bogoštovlje, Stevan Žakula povjerenik za prehranu, Vaso Ristić povjerenik za financije, Vasilj Grđić povjerenik za narodnu odbranu. Vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća održavali su često zajedničke sjednice.

¹⁶⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XV sjednice Glavnog odbora Narodnog vijeća (NV) SHS za BiH od 25. 11. 1918*, s. 242—243; *Narodno jedinstvo*, organ Narodnog vijeća za BiH, br. 27/I od 29. 11. 1918.

koba između navedenih organa Narodna vlada osjećala bespomoćnom jer nije raspolagala aparatom sile da prinudi određeni organ na poslušnost.

Obrazovanje odbora narodnog vijeća, kako onog najvišeg sa sjedištem u Sarajevu, tako i onih u unutrašnjosti nije se vršilo demokratskom procedurom. To se najčešće obavljalo u prisustvu uglednijih građana određene političke orijentacije i u prisustvu predstavnika Glavnog odbora NV za BiH. Glavnom odboru stizalo je dosta prigovora na takav način konstituisanja odbora Narodnog vijeća. Prilikom konstituisanja odbora narodnog vijeća vodilo se računa o konfesionalnom ključu, ali to nije bilo svugdje sprovedeno konzekventno. U pojedinim sredinama dosta su agresivno nastupali ljudi iz redova srpskih nacionalista i oni su imali presudnu riječ u pogledu nacionalnog odnosno konfesionalnog sastava pojedinog odbora (posebno je to došlo do izražaja na području Bos. krajine). Predstavnici Jevreja bili su u početku potpuno zaobiđeni u radu odbora narodnog vijeća. Zato se Židovski politički odbor obratio Glavnom odboru NV jednom predstavkom u kojoj traže da im se priznaju ista prava kao i ostalim stanovnicima BiH, jer njihovi interesi »ne kolidiraju« sa interesima države SHS i da budu ravnopravno zastupljeni u novostvorenim organima vlasti.¹⁷⁾ Tome se izašlo u susret, a od sredine decembra 1918. godine u gradskom vijeću Sarajeva jevrejski predstavnici dobili su treće potpredsjedničko mjesto.¹⁸⁾

Što se tiče organa uprave oni su, uglavnom, u odnosu na njihov sastav u vrijeme austrougarske vlasti, ostali nepromjenjeni, izuzimajući organe najviše upravne vlasti kakva je bila Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu. Iz aparata vlasti nisu bili uklonjeni ni oni ljudi koji su se u ranijem periodu ozbiljno kompromitovali. Na svom položaju ostao je i dotadašnji državni nadodvjetnik. Na položaju su ostali i dotadašnje sudije. Zato novoosnovani organi u formi narodnih vijeća nisu bili revolucionarni organi vlasti jer nisu imali snage da se radikalno obračunaju sa ostacima starog režima. Pa i u onim slučajevima gdje su pojedini kotarski odbori narodnog vijeća »na svoju ruku« pokušali da vrše izmjene u organima uprave bili su ozbiljno upozoreni od Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu da to ne spada u njihovu kompetenciju. Jasne su stoga bile intencije nosilaca vlasti da se mirnom i bezbolnom smjenom vlasti obezbijedi na određen način njen kontinuitet. Za to su bili zainteresirani kako dotadašnji nosioci vlasti u licu austrougarske uprave, tako i nosioci »nove vlasti« u formi narodnih vijeća. I jednima i drugima bila je »pouka« oktobarska revolucija i opšte revolucionarne prilike u Evropi i stoga se i kod primopredaje vlasti vodilo računa da se izbjegnju sukobi koji bi dali povoda za radikalnijim društvenim promjenama. I poglavar Bosne i Hercegovine general Sarkotić shvatio

¹⁷⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XIII sjednice Glavnog odbora NV SHS za BiH od 18. 11. 1918.* s. 208—209. — *Narodno jedinstvo*, br. 2. od 5. 11. 1918.

¹⁸⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XX sjednice Glavnog odbora NV za BiH od 16. 12. 1918.* s. 301; *Narodno jedinstvo*, br. 34/1 od 5. dec. 1918.

je svoju ulogu u tim prelomnim trenucima na taj način, pa je sa svoje strane doprinio da se Narodnom vijeću i Narodnoj vladi pomogne da bez većih teškoća preuzmu vlast. A nosioci nove vlasti sa svoje strane učinili su da general Sarkotić na bezbjedan način napusti teritorij Bosne i Hercegovine. Samo pojedinci u Narodnom vijeću SHS za BiH smatrali su da general Sarkotić treba da odgovara za svoj rad neposredno prije rata i u toku rata.¹⁹⁾

Kontinuitet stare sa novom vlašću na svojevrsan, gotovo simboličan način, izrazio se i u činjenici da se i arhivsko poslovanje u Bosni i Hercegovini nastavilo i nakon sloma Austro-Ugarske, kao da se ništa krupno nije desilo, jer nisu bili prekinuti ni tekući brojevi u djelovodnim protokolima bilo koje vrste arhivske građe.²⁰⁾ U očuvanju starih simbola ponekad se tako daleko išlo da je to moralo izazivati čuđenje. Tako su nove vlasti bile izdale naredbu da se strážarno čuva spomenik caru Franju Josipu u Sarajevu zbog »opasnosti da bi mogao biti srušen.«²¹⁾ Kao da se strogo vodilo računa da stanovnici Bosne i Hercegovine ne ispolje suviše snažno svoja osjećanja u danima kada je poražena austrijska vojska napuštala našu zemlju, pa se je gotovo tiho pristupilo uklanjanju spoljnih obilježja stranog režima: skidane su slike, kipovi i grbovi koji podsjećaju na stari režim; zatim su na udar došli natpisi na njemačkom i mađarskom jeziku i spoljni znaci na vojnim uniformama; umjesto crno-žute zastave starog režima na ulicama i ustanovama počela se pojavljivati nacionalna trobojnica.²²⁾

S obzirom na to da je primopredaja vlasti izvršena 1. novembra 1918. godine, a da je Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu preuzela vlast već 3. nov. iste godine, može se konstatovati da je period međuvlašća trajao veoma kratko. U tom međuvremenu Sarajevo i neka druga mjesta BiH bila su ostala bez novina i pošte. Željeznički saobraćaj na liniji Zagreb—Pešta—Bos. Brod nije tada uredno funkcionisao. Telegrafске veze su bile prekinute. Bosna i Hercegovina i Sarajevo kao glavni grad bile su stoga nekoliko dana odijeljene od ostalog svijeta. Život se počeo normalizovati u toku samo nekoliko dana.²³⁾ Glavna briga najviših vlasti oličenih u Glavnom odboru Narodnog vijeća SHS za BiH i Narodnoj vladi za BiH bila je da se očuva red i mir i da se izbjegnju sukobi bilo koje vrste koji bi utirali put dubljim društvenim promjenama. U tom cilju trebalo

¹⁹⁾ Isto, *Zapisnik XII sjednice od 9. 11. 1918*, s. 179—182. — Detaljan opis primopredaje vlasti izvršene između generala Sarkotića i Narodnog vijeća SHS za BiH dao je dr B. Krizman u pomenutom radu: *Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje*, Prilozi Instituta za izučavanje istorije rad. pokreta Sarajevo, 4/1968.

²⁰⁾ Kasim Isović, *Struktura i funkcionisanje organa državne uprave u Bosni i Hercegovini u vrijeme od 1918 do 1924*, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH, god. II, knj. II, s. 16, 42.

²¹⁾ *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, Tom II, dok. br. 396 s. 473.

²²⁾ *Narodno jedinstvo*, br. 12/I od 14. novembra 1918. — *Glas slobode* br. 86/VIII od 2. novembra 1918.

²³⁾ *Glas slobode*, br. 86/VIII od 2. novembra 1918.

je u prvom redu osigurati što mirnije povlačenje austrijske vojske sa teritorija Bosne i Hercegovine. Vojska u povlačenju pojavljivala se kao potencijalna opasnost pošto je bila u rasulu, neuredno i loše snabdjevena i zato je izazivala nered i nemir među stanovništvom. Zato je važna briga bila da austrijski vojnici u što kraćem roku i na što lakši način napuste Bosnu i Hercegovinu. U nekim mjestima Bosne i Hercegovine, gdje je koncentracija austrijskih vojnika bila velika, prijetila je opasnost širih razmjera. Takav slučaj je bio u Rogatici gdje je u jednom trenutku bilo skoncentrisano 3.000 austrijskih vojnika.²⁴⁾ Vojnici nisu bili spremni da se povlače u pravcu Brčkog ukoliko im se ne obezbijedi putovanje vozom. Vojska u povlačenju bila je prinuđena da pljačka. Vlasti su bile posebno zabrinute jer su vojnici, koji su se vraćali iz Rusije, donosili nove ideje, isticali parolu republike i sl. Jedna od mjera pomoću kojih je vlast nastojala da olakša povlačenje austrougarske vojske sastojala se u organizovanju prehrane vojnika na važnijim željezničkim stanicama i raskrscima. Organizovani su čak i topli obroci na željezničkim stanicama u Travniku, Doboju, Zenici, Bos. Brodu. Narodna vlada za BiH bila je donijela posebnu odluku da Privilegovana banka odobri za prehranu austrijske vojske u povlačenju poseban kredit koji je dostavljen željezničkim stanicama.²⁵⁾ Samoinicijativno su u selima organizovane tzv. narodne straže, a na inicijativu Glavnog odbora NV i narodne garde koje su dijelom učestvovala u razoružavanju austrijskih vojnika.

Uspostavu reda i mira, čemu su najviše pažnje posvetile novostvorene vlasti u vidu odbora narodnog vijeća, dovodile su u pitanje i spontane pobune seljaka koji su u pojedinim mjestima (Odžaku, području oko Brčkog, Derventi i dr.) napadale na imanja zemljišnih posjednika (pretežno aga i begova), pljačkali ambare sa hranom, palili čardake i dr. U strahu od nereda širih razmjera Glavni odbor NV za BiH razmatrao je mogućnost proglašavanja vanrednog stanja i uspostavljanja prijekih sudova u pojedinim mjestima. Prijeki sud bio je proglašen na području Banja Luke, Dervente (7. nov.), u Brčkom (6. nov.). Bilo je pojedinačnih mišljenja da se prijeki sud proglašuje na području cijele Bosne i Hercegovine. Od toga se odustalo. Prijeki sud bio je na snazi za sljedeće delikte: krađu, paljevinu, pobunu, umorstvo. Ukinuta je kazna za zločin veleizdaje i smetnje javnog mira (ovo posljednje odnosilo se na delikte verbalnim putem). Odluka o proglašavanju prijekog suda u navedenim mjestima nije dugo ostala na snazi. U praksi se potvrdilo staro načelo da bez sile nema ni zakona. Vlasti bez organizovane policije, žandarmerije i vojske nisu mogle svoje mjere da sprovedu efikasno u život. U praksi se, takođe, pokazalo da u datom trenutku veći efekat ima obrazovanje tzv. narodne odbrane, koja u neku ruku predstavlja privatnu

²⁴⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XI sjednice Glav. odbora NV SHS za BiH* od 8. 11. 1918, s. 176.

²⁵⁾ *Glas slobode*, br. 87/VIII od 6. novembra 1918; H. Kapidžić, *Zapis. X sjednice Glav. odbora NV za BiH*, s. 153—154.

vojsku građana i u nevolji zamjenjuje regularne jedinice obezbjeđenja.²⁶⁾

Konsolidaciju prilika u zemlji u ovom prelaznom vremenu ometali su mjestimični sukobi i nesuglasice između novih organa vlasti u vidu odbora narodnog vijeća i starih organa vlasti, kotarskih i mjesnih ureda, jer između njih nisu bile razgraničene kompetencije i djelokrug djelovanja. Stalna je tendencija odbora narodnog vijeća da od privremenih političkih predstavništava, što su oni trebali da budu, postanu stalni i jedini organi vlasti. Međutim, mehanizam vlasti obuhvatao je organe uprave preko kojih je Narodna vlada sprovodila svoje odluke. Glavni odbor NV u takvoj situaciji formulisao je ulogu i zadatke odbora narodnog vijeća kao »savjetujućih organa sviju oblasti« i zato njima ne pripada pravo egzekutivne i administrativne vlasti. Oni, takođe, ne treba da se upliću u rad željezničke službe, pravosuđa, pošte, telefona i dr. To je značilo da stvarnu vlast ima državna uprava koja nadzire ostale javne poslove u Bosni i Hercegovini, a njen najviši organ je Narodna vlada sa svojih deset povjerenštava.²⁷⁾

Praktični politički život imao je, međutim, svoju drugačiju logiku. Odbori narodnog vijeća u pojedinim mjestima nastojali su da se afirmiraju kao pravi i jedini organi vlasti: vršili su hapšenja, pretrase stanova, smjenjivala činovnike i dr. Ove pojave nisu bile karakteristične za cijelo područje Bosne i Hercegovine. One su najdrastičnije došle do izražaja na području Bos. krajine, posebno na području Banja Luke i njene šire okoline. Odbor tamošnjeg Narodnog vijeća odbijao je da se povinja odlukama o instrukcijama najviše privremene vlasti u Sarajevu. Govorilo se tada da se u Banjoj Luci stvorila »država u državi«.²⁸⁾ Dobar povod za odbore narodnog vijeća za »uzurpaciju prava« koja su bila u nadležnosti upravnih organa vlasti nalazio se u činjenici što su u tim organima sjedili ljudi iz starog režima, što je među njima bilo dosta kompromitovanih ljudi koji nisu uživali ugled u narodu. Zamjeralo se Glavnom odboru NV i Narodnoj vladi što su u tom pogledu neodlučni, što i dalje traže oslonac na stari aparat i sl.

Glavni odbor NV i Narodna vlada nisu gajili iluziju da će njihovi nalozi i instrukcije imati efekta ako oni nemaju oslonca i podrške aparata sile, policije, žandarmerije i vojske. Zato se oni vrlo rano počinju baviti pitanjem organizacije aparata obezbjeđenja, pošto je dobar dio ranijeg aparata policije i oružništva (žandarmerije) bio u rasulu. Policajci i žandarmi iz starog aparata, kompromitovani i nepopularni, napuštali su svoju službu u danima prevrata.

²⁶⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik X sjednice Glav. odbora NV za BiH od 4. 11. 1918.*, s. 161-162; Up. M. Gaković, *Agrarni nemiri u Bosni i Hercegovini poslije prvog svjetskog rata*. Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH, god VI, knj. 6. Sarajevo 1966. godine.

²⁷⁾ Isto, *Zapisnik XI sjednice od 8. 11. 1918.* s. 174-175; *Narodno jedinstvo*, br. 9 od 11. novembra 1918.

²⁸⁾ *Glas slobode*, br. 96b od 10. decembra 1918.

Prvi korak u pravcu stvaranja svojih naoružanih formacija Glavni odbor NV i Narodna vlada učinili su obrazovanjem jedinica narodne garde koja je u tadašnjim okolnostima dobila formu poluvojne formacije. Narodna garda je trebalo da osigura red i mir i da osigura sprovođenje u život raznih mjera nove vlasti. Glavni odbor NV koji je inicijator ove akcije naložio je da se u svakom mjestu »... okružnom, kotarskom, seoskom« osnuje narodna garda u koju treba da stupi »... svaki čestit i sposoban građanin«. Takođe se nalagalo da se žandarmerija i mjesna policija stavi na raspolaganje »zapovjedniku garde i da s njim sporazumno djeluje«. Narodnoj gardi bilo je takođe stavljeno u zadatak da razoruža austrijsku vojsku u povlačenju.²⁹⁾ Sprovođenje u život organizacije narodne garde u unutrašnjosti bilo je povjereno četovođi kotarskog odbora narodnog vijeća, a organizaciju je trebalo sprovesti na sokolskoj i vojničkoj osnovi. Narodna garda izravno je bila podložna dotičnom odboru narodnog vijeća. Gardisti su imali svoje zbornu mjesto (kasarnu). Iako se služba u gardi smatra počasnom, gardisti su dobijali platu i besplatnu hranu. Odziv u narodnu gardu u početku nije bio najbolji i stoga su upućivani naknadni pozivi da se građani uključuju u njene redove. Gardisti su bili naoružani i imali su specijalne legitimacije.^{29a)} Međutim, upis u gardu nije bio obilježen jasno utvrđenim kriterijem. Bilo je slučajeva da su u njene redove primani maloljetnici, zatim i oni čije moralno-političke vrijednosti nisu bile na visini i koji su svoje učešće u ovim formacijama nastojali iskoristiti za lične ciljeve i interese — u prvom redu za pljačku tuđe imovine i u osvetničke svrhe. Stoga gardisti nisu uživali ugled u narodu i zato su bile česte optužbe građana na njihove postupke.³⁰⁾ Glasilo Socijaldemokratske stranke BiH, »Glas slobode«, pisalo je da je sirotinja često žrtva nasilja gardista. Nedužne ljude su gonili pod bajonetima. Loše su, takođe, prolazili oni građani koji su se tih dana glasno izjašnjavali za republiku. Oni su u zatvorima bili batinani od strane gardista.³¹⁾ Brojni su slučajevi da su gardisti zajedno sa članovima narodnih vijeća noću vršili premetačine »sumnjivih« ljudi pod izgovorom da traže oružje i ostale vojne predmete. Pretresi stanova bili su popraćeni nasiljem i pljačkom. Gardisti su bili nosioci šovinističkih ispada, podstrekači osvetničkih napada, izazivači nereda. Oni su posebno grubo nasrtali na muslimanski dio stanovništva Bosne i Hercegovine. Nad gardistima tada nije bilo moguće uspostaviti kontrolu tako da su oni u pojedinim mjestima zaveli pravi teror. To je bila dobra busija za pojedine ekstremne srpske nacionaliste koji su

²⁹⁾ *Narodno jedinstvo*, br. 2/I od 5. novembra 1918. — Up. Hamdija Kapidžić u nav. knj. s. 268—269.

^{29a)} *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (Zapisnik sa sjednice Glavnog odbora NV za BiH od 4. nov. 1918), s. 481. Gardisti su nosili na kapama trobojku sa kokardom a zakletva je bila: »Zaklinjem se Bogom živim, da ću vjerno služiti suverenom narodu Hrvata, Srba i Slovenaca« — Isto.

³⁰⁾ *Glas slobode*, br. 88a/VIII od 11. novembra 1918; Isto br. 96b/VIII od 10. decembra 1918.

³¹⁾ *Glas slobode*, br. 96/VIII od 7. decembra 1918.

svojim šovinističkim ispadima ujedno vrijeđali poštene i čestite ljude srpske nacionalnosti.³²⁾

Na adresu Glavnog odbora Narodnog vijeća i Narodne vlade za BiH stizali su sa raznih strana prigovori na ponašanje i postupke gardista. Tako je raslo neraspoloženje prema ovoj vojnoj formaciji kod tadašnjih najviših vlasti u Sarajevu. Doduše bilo je pojedinačnih pokušaja da se tu ocjenjuje djelatnost gardista u manje lošem svjetlu, da se ističu njihove zasluge u razoružavanju austrijske vojske u povlačenju, ali to nije uticalo na odluku Narodne vlade da što je moguće prije zamijeni gardiste regularnim jedinicama srpske vojske. I kada je srpska vojska na poziv Narodnog vijeća prešla u novembru 1918. godine na teritorij Bosne i Hercegovine njene jedinice svugdje su raspuštale narodnu gardu.³³⁾

Pokušaji Narodnog vijeća i Narodne vlade sa stvaranjem vlastite žandarmerije imali su za cilj da nova vlast na taj način učvrsti svoj položaj i obezbijedi svojim mjerama snagu zakona. Od svog obrazovanja Narodna vlada počela je da poduzima korake na stvaranju vlastitih jedinica žandarmerije. Prema instrukciji Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, žandarmeriju (tada se je uobičajio naziv oružništvo) je trebalo regrutovati od jednog dijela bivših austrougarskih vojnika. Aparat žandarmerije trebalo je, takođe, popuniti podmladkom. U vrijeme prevrata bilo je svega 2.304 oružnika, a Narodno vijeće planiralo je da njihov broj povisi na 5.000. Računalo se da će se u međuvremenu veći broj vojnika demobilisati. U početku se predlagalo da se žandarmerija teritorijalno podijeli kao što je do tada bilo pod austrougarskom upravom. To je značilo da je trebalo da bude 9 zapovjedništava sa sjedištem u Bihaću, Banjoj Luci, Travniku, Livnu, Tuzli, Sarajevu, Goraždu, Mostaru i Trebinju. Međutim, u toku razmatranja ovog pitanja u Glavnom odboru NV u Sarajevu zaključeno je da takav raspored žandarmerijskih zapovjedništava ne bi trebalo zadržati, pošto više ne postoji državna granica prema Srbiji i Crnoj Gori. Takođe, ni s jedne ni s druge strane nema potrebe da više postoji tako gust raspored žandarmerijskih karaula kakav je do tada bio. Čitavo ovo pitanje trebalo je da se razmatra i o njemu donese odluka u sporazumu sa specijalnim izaslanikom Vrhovne komande srpske vojske, generalom Terzićem. Narodna vlada jednom svojom odlukom uklonila je kompromitovane oficire dotadašnjeg žandarmerijskog sastava, s tim što je to učinila i pod pritiskom javnosti koja je bila nezadovoljna što su se u organima bezbjednosti zadržali ljudi starog režima.³⁴⁾ Formiranje žandarmerije išlo je teško iz jednostavnog razloga što je odziv u ove bezbjednosne formacije bio veoma slab. Ono se oteglo pa je i centralna vlada u Beogradu, koja je obrazovana 20. dec. 1918, bila angažovana na tome. U Beogradu je izazvalo čudenje obavještenje iz Sarajeva da postoje teškoće

³²⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XIII sjednice Glav. odbora NV za BiH*, od 18. 11. s. 215 i *Zapis. XIX sjednice* od 11. 12. 1918. s. 287, 293 295. Up. Dr Atif Purivatara, nav. knj. s. 26-27.

³³⁾ Isto, *Zapis. XVI sjednice* od 2. 12. 1918, s. 259—260.

³⁴⁾ Isto, *Zapis. XIII sjednice* od 18. 11. 1918, s. 215.

za popunu jedinica žandarmerije i zahtjev tamošnje vlade da se za ovu službu regrutuje momčad iz Srbije. Ministar Pribićević savjetovao je predsjednika Narodne vlade za BiH A. Šolu da se u tom pravcu u BiH izvrši snažnija propaganda. Šola je, opet, sa svoje strane upućivao uznemirujuće zahtjeve da se vlada nalazi u teškoćama, da je suočena sa pojavama nasilja i nezakonitosti i da je nužno da se pojačaju posade i vojske i žandarmerije u Bosni i Hercegovini.³⁵⁾ Pa i kada je donesena Uredba o formaciji, dužnostima i nastavi žandarmerije (februar 1919. godine) teškoće su bile ozbiljne da se ona sprovede u život, jer kandidata za žandarmeriju nije bilo, a u policiji se nije mogao tražiti ozbiljniji oslonac, pošto je bila bez ugleda i slabo plaćena. Prema pomenutoj uredbi, žandarmerija je »... sastavni dio vojske stalnog kadra Kraljevine SHS i ima zadatak: da bdi nad javnom bezbjednošću, da održava red i mir i da obezbjeđuje izvršenje zakona«. Formacijski, žandarmerija Kraljevine SHS bila je podijeljena u šest brigada. Treća brigada imala je svoje sjedište u Sarajevu i bila je podijeljena u tri bataljona sa centrima u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci. Takva teritorijalna podjela žandarmerije nije se podudarala sa administrativnom podjelom Bosne i Hercegovine.³⁶⁾

Opšte rasulo koje je zahvatilo austrougarsku vojsku poslije proboja solunskog fronta i izbijanje jedinica srpske vojske na Drinu potaklo je Narodno vijeće SHS u Zagrebu da pristupi obrazovanju vlastitih vojnih formacija. Predsjedništvo Narodnog vijeća SHS u Zagrebu uspjelo je u opštem metežu koji je zahvatio vojne snage Monarhije da privoli austrougarske vojne komandante u Zagrebu da »cjelokupno vojništvo« bude stavljeno na raspolaganje Narodnom vijeću SHS. Na osnovu toga je Vojni odjel NV SHS preuzeo na sebe sve vojne poslove i imenovao komandante vojnih okruga koji su imali svoje sjedište u Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu. Bosna i Hercegovina bila je obuhvaćena u treći i četvrti vojni okrug sa sjedištem u Sarajevu i Mostaru. Za komandanta trećeg vojnog okruga imenovan je podmaršal Bekić, a za komandanta četvrtog vojnog okruga general Durman. S njima je u Sarajevo doputovalo još nekoliko oficira, među njima i jedan potpukovnik predviđen za zapovjednika buduće žandarmerije. Oni su u Sarajevu u hotelu »Evropa« obrazovali neku vrstu svog štaba.³⁷⁾

Dalji korak Narodnog vijeća SHS u Zagrebu bila je objava neke vrste mobilizacije koja je obuhvatala sve sposobne muškarce do 40. godine njihovog života. Mobilizacija je trebalo da ima odbrambeni karakter, tj. da zaštiti domove od »osvete razjarenih rulja Mađara i Niemaca«, drugim riječima, od ostataka austrougarske vojske u povlačenju. Poziv na mobilizaciju ostao je bez ozbiljnijeg efekta

³⁵⁾ Kasim Isović, nav. rad s. 58.

³⁶⁾ Isto, s. 57—58.

³⁷⁾ Milan P. Popović, *Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914—1918*, Bgd. 1922, s. 253.

tako da je ovaj pokušaj Narodnog vijeća SHS da obrazuje vlastite vojne snage ostao bez uspjeha.³⁸⁾

Zasluguje da se istakne da je Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu u pogledu upućivanja pomenutih oficira u Sarajevo negativno reagovalo, jer je u međuvremenu poziv koji je ono uputilo srpskoj vojsci da stupi na teritorij Bosne i Hercegovine i da zavede red i mir, učinio cijelu stvar bespredmetnom. Uz to, Glavni odbor NV za BiH nije gajio iluziju u uspjeh objavljene mobilizacije i isključivao je mogućnost da se na toj osnovi obrazuje vojska države SHS. Smatralo se da za to ne postoje realni uslovi, pošto su vojni obveznici prezasićeni ratom i prekomjernom vojnom službom.³⁹⁾ To je dokazivalo ponašanje vojnika koji su se vraćali sa frontova i koji su bili nestrpljivi da se vrate civilnom životu. Takvo stanje u redovima vojnika, koje je sada trebalo ponovno mobilizirati, došlo je do izražaja i prije kraja rata u pojavi masovnog dezertstva i zelenog kadra.

Većina oficira jugoslovenskog porijekla iz bivše austrougarske vojske, koji su bili upućeni u BiH da obrazuju vojsku države SHS, vratili su se u Zagreb neobavljena posla. Samo je nekoliko oficira među njima bilo zadržano u Sarajevu, jer im je bio povjeren zadatak da u saradnji sa Komandom srpske vojske organizuju »žandarmeriju. Među njima je bio pukovnik Radošević. U Zagrebu se sa negodovanjem reagovalo na takvu odluku Narodnog vijeća za BiH. Povjerenik za Narodnu odbranu Narodnog vijeća SHS dr Mate Drinković prigovorio je ovoj odluci i smatrao je da je jednostrano donesena s obzirom na to da su »... odredbe u pogledu vojništva u Bosni i Hercegovini« donesene na prijedlog bosanskohercegovačkog vojnog odbora u Zagrebu. On je u takvom postupku Sarajeva vidio element koji može da utre put »učvršćenju separatizma« u državi SHS u prvim danima njenog postojanja.^{39a)} U Zagrebu su bili još više ozlojedeni kada je Narodno vijeće za BiH pozvalo građane da se slobodno prijavljuju u kraljevsku srpsku vojsku. To je dalo povoda »Obzoru« da postavi pitanje u kakvom odnosu stoji Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za BiH i Narodna vlada u Sarajevu prema Narodnom vijeću SHS u Zagrebu kada samostalno donosi jednu takvu odluku, pošto je povjerenik za Narodnu odbranu Narodnog vijeća SHS dr Mate Drinković imenovan na tu dužnost za čitavo područje jugoslovenskih zemalja koje su bile u okviru bivše Austro-Ugarske, a ne samo za područje Slavonije i Hrvatske.⁴⁰⁾

³⁸⁾ Dr Bogdan Krizman, *Srpska vrhovna komanda u danima raspada Austro-Ugarske 1918*, Historijski zbornik, god. XIV, Zagreb 1961, s. 181. (dalje: *Srpska vrhovna komanda...*)

³⁹⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XII sjednice Glav. odbora NV za BiH od 9. 11. 1918.* s. 186—187. — Up. B. Krizman, *Srpska vrhovna komanda...* s. 181—182.

^{39a)} Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Narodne vlade BiH, prez. br. 13767/1918. od 12. 11. 1918 (dalje: ABHF Nvl.); Up. H. Kapidžić, *Rad Narodnog vijeća BiH*, s. 188, bilješka 65. na s. 187—188; B. Krizman cit. rad na s. 161, 164.

⁴⁰⁾ Dr Dragoslav Janković, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije*

Iako se od strane Narodnog vijeća SHS nije mogla bez prigovora prihvatiti odluka Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu da se pozove srpska vojska da obezbijedi red i mir na tom području, a da se prethodno o tome i ne obavijesti Zagreb, desilo se da je uskoro i s njegove strane upućen poziv srpskoj vojsci da se što hitnije uputi na područje Slavonije i Hrvatske, jer u nedostatku vlastitih vojnih snaga nije bilo više u stanju da kontroliše nepovoljan razvoj prilika koje su nagovještavale dublje društvene poremećaje. Poznato je da je srpska vlada i vrhovna komanda srpske vojske pozitivno odgovorila na ovo traženje Narodnog vijeća SHS u Zagrebu i da su ubrzo srpske jedinice bile upućene na područje Slavonije i Hrvatske.⁴¹⁾

Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu ostvarilo je kontakt sa srpskom vojskom, odnosno sa komandom njene II armije putem specijalne delegacije koja je bila upućena u Višegrad, gdje su srpske jedinice stigle 4. novembra 1918. godine. S obzirom da je general Sarkotić u to vrijeme još zvanično fungirao kao komandujući general Bosne i Hercegovine, Glavni odbor Narodnog vijeća mu se obratio za dozvolu da se delegacija može uputiti srpskoj vojsci kroz austrougarske linije na Drini. General Sarkotić ne samo da je dao za to svoju saglasnost već je ponudio i vojnu pratnju za dotičnu delegaciju. Vojna pratnja je ipak izostala i delegacija Narodnog vijeća sastala se sa komandantom II armije vojvodom Stepom Stepanovićem u malom mjestu Vardište u blizini Višegrada.⁴²⁾ Podatke o sadržaju razgovora vođenih tom prilikom nalazimo, između ostalog, u depešama koje je vojvoda Stepa dostavio 6. novembra 1918. godine Vrhovnoj komandi srpske vojske. U jednoj od tih depeša vojvoda navodi kako su predstavnici Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu tražili da se austrijske trupe u povlačenju na terenu od Foče do Kotora ne kreću preko Bosne i Hercegovine već preko Italije; dalje, da se u Bosnu i Hercegovinu ne upućuju komitske čete i da srpska vlada pruži pomoć Bosni i Hercegovini u novcu za održavanje željeznica i administracije.⁴³⁾ U svojoj drugoj depeši vojvoda je obavijestio Vrhovnu komandu o svom naređenju komandantu Sarajevskog odreda za njegov rad u Sarajevu. On je u njemu, pored ostalog, naložio da treba potpomoći »rad narodnog veća u pogledu sjedinjenja sa Srbijom«. Time je, kako on ističe, uznemirio članove delegacije Narodnog vijeća za BiH koji su smatrali da se njegov takav

Jugoslavije (komunista), Istorija XX veka, Zbornik radova I, Izd. Instituta društvenih nauka, Bgd., 1959, s. 67, bilješ. 24 (dalje: Društveni i politički odnosi).

⁴¹⁾ B. Krizman, *Srpska vrhovna komanda...* s. 185. — *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, tom II, s. 471.

⁴²⁾ *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, Tom II, s. 471, 472; Dr Milan Jojkić, *U susret srpskoj vojsci*, Sarajevo, 1918, s. 6, 7. Up. Dr Atif Purivatra, nav. knj. s. 27.

⁴³⁾ *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, Tom II; depeše vojvode S. Stepanovića dok. 426, s. 496.

nalog može od »protivničke strane« iskoristiti za tvrdnju da se vrši »invazija Bosne i Hercegovine«. Vojvoda Stepa zatim navodi kako je on delegaciju Narodnog vijeća umirivao kako je pri tome mislio samo na pružanje pomoći Narodnom vijeću u Sarajevu u borbi protiv onih koji bi ometali rad na ujedinjenju.⁴⁴⁾ U daljoj analizi utvrdićemo da je Vrhovna komanda uputila određene ličnosti sa posebnom misijom za rad na ujedinjenju Bosne sa Srbijom i da je to bio dio taktičkog vojno-političkog plana najviših vojnih i političkih krugova Srbije.

Za privremeno organizovanu vlast u BiH, sa njenim najvišim organima Narodnim vijećem za BiH i Narodnom vladom za BiH, dolazak srpske vojske ocijenjivao se kao način i put za izlazak iz teškoća sa kojima su se susretali na svakom koraku. Jedinice srpske vojske trebalo je da u prvom redu spriječe anarhiju u Bosni i Hercegovini, koju su stvarali raspojasani austrijski vojnici u povlačenju. Trebalo je, dalje, zaštititi vojne magazine i skladišta koja su bila izložena pljački i otimačini. Trebalo je obuzdati komite koje su u ovo vrijeme predstavljali seljaci u odmetništvu i koji su bili ozbiljan elemenat nereda i nasilja, inicijatori osvetničkih akcija i šovinističkih ispada, posebno prema muslimanskom dijelu stanovništva. Računalo se s pravom da će jedna regularna i disciplinovana vojska kakva je bila srpska vojska u to vrijeme uspostaviti red i mir u zemlji. Za nosioce vlasti u Bosni i Hercegovini u to vrijeme srpska vojska se pojavljuje kao važan činilac u njenim nastojanjima da učvrsti buržoaski poredak i kao siguran oslonac u borbi, posebno, protiv organizovanog radničkog pokreta. Takvu ulogu srpske vojske potvrdili su događaji u toku 1919. godine kada se lično vojvoda S. Stepanović angažovao u ugušivanju nekih akcija radničkog pokreta.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine zvanično je bilo obavješteno da je u Sarajevu održavanje reda i mira povjereno srpskoj vojsci i da je u vezi s tim obrazovana Komanda mjesta, Komanda sarajevske tvrđave i Komanda željezničke stanice.⁴⁵⁾ Javnosti je saopšteno da će nadležnost srpske vojske biti isključivo vojne prirode, a krilo se da će ona biti upotrebljena i za policijske svrhe. U redovima socijalista to je stvaralo uznemirenje i bojazan da se obrazovanjem navedenih komandi ne utire put militarizaciji civilne uprave.⁴⁶⁾

Jedinice srpske vojske trebalo je uputiti u prvom redu tamo gdje je stanje najkritičnije. To je tada bilo područje crnogorsko-hercegovačke granice gdje su crnogorske komite vršile stalno upade i pljačku. Smatralo se, takođe, da srpska vojska treba da zaposjedne područje Vlasenice i njene široke okoline kako bi na taj

⁴⁴⁾ Isto, S. Stepanović Vrhovnoj komandi srpske vojske 6. 11. 1918, s. 495—496; Up. B. Krizman n. r, s. 190.

⁴⁵⁾ *Narodno jedinstvo*, br. 14/I od 16. novembra 1918.

⁴⁶⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XIII sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 18. 11. 1918, s. 223, bilješka 120; »Glas slobode« br. 91 od 20. 11. 1918.

način bio obezbijeden nesmetan rad željeznice u sjeveroistočnom dijelu Bosne. Na tom prostoru su bile rasturene veće jedinice austro-ugarske vojske koje su stvarale nered. Jedinicama srpske vojske trebalo je osigurati željezničku prugu na liniji Višegrad — Rogatica — Sarajevo. Zbog svega toga upućeni su zahtjevi od strane Glavnog odbora NV za BiH srpskoj Vrhovnoj komandi da jedna srpska divizija bude upućena u Bosnu i Hercegovinu, s tim što bi se jedan njen dio stacionirao i na području Dalmacije. Odatle su, takođe stizali dosta urgentni pozivi za upućivanje srpskih trupa u vezi sa opasnošću da italijanska strana zaposjedne dalmatinsku obalu. Srpska vojska u Bosni i Hercegovini trebala je da obezbijedi zaštitu željeznice, industrijskih objekata, privatnu i državnu imovinu, jednom riječi da bude zaštitnik uspostavljenog poretka.⁴⁷⁾

U početku je stigao manji kontingent srpske vojske — jedan odred od 100 pješaka i 60 konjanika. To je bilo 6. novembra 1918. Odred se smjestio u Sarajevu. Postepeno se broj srpskih vojnika povećavao.⁴⁸⁾ O dočeku srpskih vojnika u Sarajevu posebno se raspravljalo na sjednici Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za BiH. Postojala je bojazan da se manifestacije srpskoj vojsci ne pretvore u demonstracije, jer su opšte prilike bile složene i novostvorena vlast i njeni organi nisu bili sigurni da će moći kontrolisati situaciju. Narodno vijeće za kotar i okrug sarajevski planiralo je u povodu ulaska srpske vojske u Sarajevo da se svečane manifestacije održe tek 10. novembra. Ono se, s tim u vezi, obratilo građanima da istaknu na odgovarajućim mjestima zastave; na taj dan trebalo je zabraniti točenje alkohola a red i mir trebalo je da obezbijedi narodna garda.⁴⁹⁾ I predsjednik vlade A. Šola uputio je telegram svim kotarskim uredima i okružnim oblastima obavještavajući ih o ulasku srpskih trupa u Bosnu i Hercegovinu, koje treba da u sporazumu sa Narodnom vladom održavaju »uzoran red i mir«. Šola upozorava da će svaki onaj ko se ogriješi o mir i red, tuđe vlasništvo, ličnu slobodu ili život biti od komandanta srpske vojske predan sudu koji će prema krivcu postupiti sa svom strogošću.⁵⁰⁾ Planirani doček srpske vojske za 10. novembar nije održan, jer je stanovništvo Sarajeva organiziralo spontane manifestacije na sam ulazak srpske vojske u Sarajevo 6. novembra 1918. I reorganizirana žandarmerija se našla pod komandom srpske vojske. A u onim mjestima gdje još nije bila upostavljena komanda srpske vojske žandarmerija se morala staviti pod komandu kotarskog predstojnika.

Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za BiH raspravljao je i o platama srpskih oficira. Srpski oficiri bili su plaćeni u srpskoj

⁴⁷⁾ Isto, *Zapisnik XI sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 8. 11. 1918. 178—179, bilješ. 55.

⁴⁸⁾ *Narodno jedinstvo*, br. 11/I od 13. nov. 1918, br. 13/I od 15. nov. 1918, br. 14/I od 16. nov. i br. 15/I od 17. nov. 1918.

⁴⁹⁾ *Narodno jedinstvo*, br. 1/I od 4. 11. 1918.

⁵⁰⁾ ABHF Nar. vl. prez. br. 13516/18 od 7. nov. 1918.

valuti (dinarima). Glavni odbor smatrao je da su oni u nepovoljnijim prilikama (komandant Sarajeva primao je platu u iznosu od 500 dinara) i da im treba obezbijediti poseban doplatak. To je trebalo obezbijediti i vojnicima. Smatralo se da su gardisti daleko bolje plaćeni od srpskih vojnika i da ta činjenica može izazvati nezadovoljstvo u redovima srpske vojske. Izgleda da je bio tražen kredit od Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu u iznosu od 8 milijuna kruna za te svrhe. Planiralo se da se dio sredstava za iste svrhe, tj. za plate srpskim oficirima i vojnicima, može dijelom upotrijebiti iz vojnog erara. Prema izvještajima Austrougarske banke za BiH, on je iznosio 15 milijuna kruna. Svi članovi Glavnog odbora Narodnog vijeća bili su za to da se poboljša materijalni položaj srpskih oficira i vojnika s obzirom na to »da nam pružaju tako veliku pomoć«. Ovo pitanje na koncu je prepušteno Narodnoj vladi za Bosnu i Hercegovinu da ga na najcjelishodniji način riješi u sporazumu sa komandom srpske vojske u Bosni i Hercegovini.⁵¹⁾

S obzirom na složenost i delikatnost odnosa u Bosni i Hercegovini, Vrhovna komanda srpske vojske odlučila je da u Sarajevo uputi svog izaslanika sa posebnim ovlaštenjima. To je bio general Terzić Božidar, bivši ministar vojni Kraljevine Srbije. On je stigao u Sarajevo 15. novembra 1918. godine sa posebnim uputstvom za svoj rad u Bosni i Hercegovini. Terzićeva misija bila je složena i njegov se zadatak nije svodio samo na rješavanje konkretnih vojnih pitanja i na stvaranje vojne organizacije i vojne vlasti na području Bosne i Hercegovine i Dalmacije. On je trebao da bude tijesna veza između srpske vlade i Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za BiH i da neposredno utiče i pruža pomoć »u uređenju zemlje«, kao i »u ostalim pitanjima narodnih potreba.« Zadatak generala Terzića sastojao se i u rješavanju nekih privrednih pitanja, kao što su uređenje saobraćaja, željeznice, telegrafa i telefona.⁵²⁾ Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za BiH sa svoje strane dao je podršku Terziću i obećao svoju pomoć. On nije smatrao da za djelatnost generala Terzića u BiH treba neka posebna saglasnost Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, izuzev pitanja organizacije narodne vojske i flote o čemu treba da se izjasni Središnji odbor NV SHS. Međutim, već smo ranije pomenuli da su vojna pitanja bila prepuštena komandi srpske vojske u Bosni i Hercegovini, a Narodno vijeće SHS za BiH putem svog glasila »Narodno jedinstvo« uputilo je poziv stanovnicima da se dobrovoljno javljaju u srpsku vojsku. Takođe je Glavni odbor NV SHS za BiH donio zaključak »da se zamoli srpska vojska da preuzme cjelokupnu intendenciju i da se izreče hvala srpskoj vojsci što je pružila pomoć.«⁵³⁾

⁵¹⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XIII sjednice Glav. odbora NV BiH od 14. 11. 1918*, s. 202—204.

⁵²⁾ *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, Tom II, Ž. Mišić — B. Terziću 8. 11. 1918, s. 519. Mišićeve upute Terziću donosi B. Krizman u svom radu *Srpska vrhovna komanda*, na s. 191.

⁵³⁾ H. Kapidžić, *Zapis. XIII sjed. Glav. odbora NV BiH od 18. 11. 1918*, s. 214 i 217. i bilješ. na s. 216 br. 108. Up. H. Kapidžić, n. knj. s. 274.

General Terzić uspostavio je u Sarajevu vezu sa nizom videnijih političkih ljudi i upoznao se sa urednicima pojedinih listova. Od njega su tražili novinari »Srpske riječi« instrukcije u kom pravcu treba da pišu, a on se branio kako kao vojnik ne treba da se miješa u politiku. Ipak im je sugerirano da pišu u duhu Krfske deklaracije i da vode računa da svojim pisanjem ne podstiču stranačko-političke sukobe. Doveden u takav položaj da iznosi svoj stav o određenim političkim pitanjima Terzić je bio prinuđen da od svoje komande u Beogradu traži dodatne instrukcije, »dok vlada ne delegira svog izaslanika«, da bi on mogao dati pravi odgovor na niz pitanja koja mu postavljaju članovi Narodnog vijeća SHS za BiH i članovi Narodne vlade za BiH.⁵⁴⁾ Na on traženje general Terzić nije dobio odgovor niti instrukcije, ali mu je u jednom povjerljivom pismu od 20. 11. 1918. vojvoda Živojin Mišić naložio da u strogo diskretnom tonu razgovara sa predsjednikom Narodne vlade za BiH A. Šolom i utiče na njega da vlada u formi jednog manifesta oglasi ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom. Naglašavajući da je to od »velikog opšteg srpskog interesa«, vojvoda Mišić istovremeno je požurivao generala Terzića da se ta akcija u što kraćem vremenu realizuje.^{54a)} Kako smo već ranije konstatovali, general Terzić je svoj položaj u BiH smatrao veoma delikatnim. On je u prvom redu nastupao kao vojnik kome je bio prvenstven zadatak da sprovede vojnu organizaciju u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji i to u dogovoru sa tamošnjim vladama. Svoje zadatke nastojao je da sprovede obazrivo i taktično i zato je u vezi sa nalogom vojvode Mišića zastupao stanovište da u pomenutoj akciji ne treba pre nagliti, posebno zbog Hrvata koji su bili zastupljeni u Narodnoj vladi za BiH i za koje kaže da su, takođe, za prisajedinjenje Srbiji. Pledirajući za oprezan rad u tom pravcu, Terzić takođe ističe potrebu da cjelokupna stvar u vezi sa akcijom na prisajedinjenju Bosne i Hercegovine Srbiji treba da »sazri«, jer bi takva pre nagljena akcija izazvala komplikacije. Po njegovom mišljenju, u tom pravcu je već učinjen prvi korak kada je Narodno vijeće za BiH donijelo odluku da cjelokupnu intedanciju preda u ruke srpskoj vojsci. Pozitivna je činjenica, prema njegovom mišljenju, što su i Muslimani lojalni dinastiji Karađorđevića, ali se oni i najviše plaše osvetničkih akcija i najglasniji su u traženju zaštite od srpske vojske u koju imaju povjerenje. Terzić sugerira da bi bilo politički oportuno da se regent obrati javnosti sa jednom izjavom da će se prilikom rješavanja agrarnog pitanja voditi računa da Muslimani ne budu materijalno oštećeni. U pokušajima Narodnog vijeća SHS da obrazuje svoju vojsku i na teritoriji BiH Terzić vidi nastojanje Zagreba da pojača svoj uticaj u ovoj pokrajini, mada je morao priznati da oficiri upućeni iz Zagreba u Sarajevu nisu prihvaćeni.⁵⁵⁾ Međutim, dosta podataka je govorilo da je Narodna vlada za Bosnu i Hercegovinu više

⁵⁴⁾ *Grada o stvaranju jug. države*, Tom II, bilješ. na s. 623.

^{54a)} Isto, s. 622 i 664—665.

⁵⁵⁾ Kao bilješka 54. — Terzićevu »Belešku...« za Z. Mišića donosi i B. Krizman u radu *Srpska vrhovna komanda...*, na s. 209—210. Up. Dr Atif Purivatra, nav. knj. s. 28.

bila sklona da prihvata instrukcije od strane srpske vlade i Vrhovne komande srpske vojske nego od Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu. I kada se pojavio general Terzić u Sarajevu i neki drugi emisari iz Srbije, Glavni odbor NV za BiH bio je spreman da prihvati nove instrukcije iz Beograda ako se odatle inicira »... promjena pravca dosadašnje politike.« Ovo se najdirektnije odnosilo na akciju za ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom.⁵⁶⁾

U specijalnoj misiji srpske vlade, u Bosnu i Hercegovinu je upućen dr Milan Pećanac. On se najviše angažovao u pripremanju akcije na ujedinjenju Srbije, Bosne i Hercegovine i Dalmacije. U vezi s tim, Stojan Protić je pisao sa Krfa N. Pašiću da se Pećanac uputi u Bosnu »... da na licu mesta vidi i prouči prilike, obnovi poznanstva i vidi se sa ljudima. Uputstva bi ovdje dobio.«⁵⁷⁾ Pećanac će svojski nastojati da naloženi zadatak sprovede u život. On je s optimizmom gledao na svoju ulogu i 20. nov. 1918. godine piše Ljubi Jovanoviću kako su »... svi merodavni faktori Dalmacije i njen narod kao i Bosne i Hercegovine, a i u većini Hrvatske (su) za brzo sjedinjene sa Srbijom.« Pećanac je za brzu akciju, jer misli da već »... sutra može doći i do izvesnog rešenja o ovoj stvari i u narodnom veću« (vjerovatno se misli na Narodno vijeće SHS u Zagrebu — pr. moja). On stoga zagovara upućivanje u Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu većeg kontigenta srpske vojske, jer je smatrao da će na taj način cio poduhvat biti ubrzan i uspješno završen.⁵⁸⁾

O radu na ujedinjenju Bosne i Hercegovine sa Srbijom postoji solidan rad iz pera dr H. Kapidžića. Ovaj istaknuti historičar i pozdani istraživač novije historije naših naroda veoma detaljno analizira ovo pitanje i ističe da je ideja o ujedinjenju Bosne i Hercegovine i Srbije dosta stara i da je živo aktuelizirana u bosanskohercegovačkom ustanku 1875—1878. godine, zatim u vrijeme austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini i najzad u toku prvog svjetskog rata.⁵⁹⁾ Kapidžić ističe da je N. Pašić to pitanje na određen način pokrenuo prije konačnog sloma Austro-Ugarske, svojim pismom srpskom poslaniku u SAD od 21. januara 1918. godine, u kome je tražio da poslanik zainteresira saveznike za dezankciju Bosne i Hercegovine. To je konkretno značilo da saveznici treba da donesu odluku o »reparaciji« odluka Berlinskog kongresa i time omoguću stanovnicima Bosne i Hercegovine da se otvoreno izjasne da li će ostati pod Austrijom ili će se sjediniti sa Srbijom. »Treba popraviti, piše Pašić, ili uništiti akt o aneksiji i dati srpskom narodu pravo samoopredeljenja.«⁶⁰⁾

⁵⁶⁾ *Grada o stvaranju jug. države*, s. 665.

⁵⁷⁾ *Grada o stvaranju jug. države*, Tom II, Stojan Protić — Nikoli Pašiću 6. 11. 1918. s. 496.

⁵⁸⁾ Isto, Milan Pećanac — Ljubi Jovanoviću 20. 11. 1918, s. 621—622.

⁵⁹⁾ Dr Hamdija Kapidžić, *Pokušaj ujedinjenja Bosne i Hercegovine sa Srbijom u novembru 1918.* u nav. knj. s. 262—282. Up. Atif Purivatra, nav. knj. s. 28—29.

⁶⁰⁾ *Grada o stvaranju jug. države*, Tom I, Nikola Pašić — Lj. Mihajloviću 22. januara 1918, s. 44—45. — Up. Hamdija Kapidžić nav. knj. s. 273.

Nije lako utvrditi koliko je aktivnost povjerljivih ličnosti srpske vlade i Vrhovne komande doprinijela da u nizu mjesta Bosne i Hercegovine odbori narodnog vijeća donesu odluku o proglašavanju ujedinjenja sa Srbijom, ali u svakom slučaju ona je bila pala na plodno tlo i naišla je na dobar prijem kod stanovništva, u prvom redu srpskog dijela naroda Bosne i Hercegovine. Ugled Srbije u toku prvog svjetskog rata ogromno je porastao kod svih naših naroda i jugoslovenski orijentisanih političara u svim dijelovima naše zemlje. Srbija se u ovo vrijeme predstavila kao najvažniji činitelj u borbi za ujedinjenje naših naroda. Akcija na ujedinjenju sa Srbijom zahvatila je veći dio naše zemlje (Crnu Goru, Dalmaciju, Hrvatsku, Vojvodinu, Sloveniju), a Narodna vlada u Splitu bila je donijela odluku o prisajedinjenju Srbiji i požurivala je Narodno vijeće SHS da se ubrza proces ujedinjenja naših naroda u jedinstvenu državu.⁶¹⁾ Sve se to mora imati u vidu kada se u nizu mjesta BiH donosi odluka o proglašavanju ujedinjenja sa Srbijom. U većini mjesta ta odluka je donesena prije proklamacije 1. decembra 1918. godine o ujedinjenju naših naroda u jedinstvenu državu, ali je u nekoliko mjesta takva odluka donesena i nakon tog istorijskog događaja. To je slučaj sa Fočom koja je 5. decembra obavijestila Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu o toj svojoj odluci. Jablanica, Žitomislić, Trebinje i Vlasenica to su učinili 3. decembra 1918. godine.⁶²⁾

Politička akcija na ujedinjenju BiH sa Srbijom najviše je imala odjeka u zapadnim i jugozapadnim dijelovima Bosne, odnosno u najvećem dijelu Bos. krajine. Na to je uticalo više momenata, a posebno živa tradicija iz bosanskohercegovačkog ustanka gdje je i donesena odluka o ujedinjenju Bosne sa Srbijom. U Bos. krajini postojao je dosta snažan i kontinuiran srpski nacionalni pokret kome su pečat davali srpski trgovci i sveštenici. Banja Luka je u centru svih tih zbivanja, a tu su se u toku 1915. i 1916. godine održali veliki procesi protiv najistaknutijih Srba sa cijelog područja Bosne i Hercegovine. Kroz njih se na vidan način izrazila nacionalna solidarnost, u prvom redu među srpskim dijelom stanovništva.⁶³⁾

U danima prevrata, na banjalučkom području dešavaju se neke pojave koje daju specifičnost političkom razvitku ovog dijela Bosne. Stvaranje odbora narodnog vijeća ovdje je obilježeno veoma izraženom tendencijom za smjenom upravnog aparata nasljednog od austrougarske vlasti. Smjenjivani su i organi sudstva i sve se to činilo bez saglasnosti Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Drugo, ovdje je Narodno vijeće zajedno sa narodnom gardom bilo inicijator neodmjerenih postupaka, nacionalističkih ispada. Brojni ljudi su iz osvete ili neosnovane sumnje hapšeni, proganjani

⁶¹⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XIV sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 19. 11. 1918, s. 232. i bilješka 137 na s. 232—233.

⁶²⁾ Kao nap. 59, s. 277.

⁶³⁾ Isto, s. 276.

pa čak i internirani uz plaćanje kaucije u iznosu od 25.000 kruna. Po nalogu Kotarskog odbora Narodnog vijeća i uz asistenciju gardista vršene su premetačine po kućama gdje su se navodno skrivale rezerve hrane i oružja. Terorisani su ukućani, oduzimao im se novac i druge dragocjenosti. Za brojne zloupotrebe teško je bilo utvrditi krivca. Na osnovu ispitivanja koja su vršili pojedini članovi Glavnog odbora NV SHS za BiH utvrdilo se da velik dio krivice za stvoreno stanje snosi član i jedno vrijeme predsjednik Kotarskog odbora Narodnog vijeća dr Dušan Ivanišević, o čijim su se moralnim vrijednostima pojedini članovi Glavnog odbora vrlo negativno izražavali. Stevan Moljević, koji je u Banjoj Luci u to vrijeme, takođe imao istaknutu ulogu, tvrdio je da je Narodno vijeće ispoljilo »radikalizam« pod pritiskom stanovništva. Stvari su, međutim, poprimile takav tok da su pojedini ugledniji članovi Kotarskog odbora Narodnog vijeća u Banjoj Luci počeli da se ograđuju od takve njegove aktivnosti i da podnose ostavke. To je bio slučaj sa Vladimirom Skarićem koga je u tom odboru zamijenio Osman Nuri Hadžić, koji je bio kotarski predstojnik u Banjoj Luci za vrijeme prvog svjetskog rata i koga je Narodna vlada za BiH postavila za okružnog predstojnika u tom mjestu. Hadžić je dostavljao dosta nepotpune informacije Narodnoj vladi o stvarnom stanju i prilikama u Banjoj Luci i njenoj okolini upravo u vrijeme kada su činjene brojne zloupotrebe od strane Kotarskog odbora Narodnog vijeća i gardista. Po ocjeni Glavnog odbora NV za BiH Hadžić je postao oruđe u rukama Kotarskog odbora Narodnog vijeća i činio je ono što su mu oni naložili.⁶⁴)

Pažnju Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu privlačile su prilike na području Banje Luke i njene okoline posebno stoga što se tu najснаžnije ispoljila težnja za osamostaljenjem od najviših vlasti u Sarajevu i što je tamošnji Kotarski odbor Narodnog vijeća poduzimao niz mjera a da za to nije tražio saglasnost Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu, niti Narodne vlade za BiH (uklanjani su činovnici uprave, sudije, postavljani novi službenici). Iako je ovakvo ponašanje organa vlasti u Banjoj Luci izazivalo negodovanje Glavnog odbora Narodnog vijeća za BiH, ipak se teško nalazila saglasnost među njegovim članovima kakve mjere treba poduzeti da se banjolučki odbor Narodnog vijeća prisili na poslušnost. Dok su jedni tražili raspuštanje tamošnjeg odbora Narodnog vijeća i kažnjavanje njegovih pojedinih članova, drugi su opominjali da ne treba pre nagljivati sa takvom odlukom, dok su, opet, treći nastojali pravdati pojave na tom području i postupke pojedinih ličnosti tradicionalnim buntovništvom Krajišnika. Najveći problem ipak je bio u tome što najviše vlasti u Sarajevu nisu mogle pribaviti svojim naređenjima potreban autoritet putem aparata nasilja, tj. policije i žandarmerije. Zato se došlo na ideju da se traži pomoć srpske vojske. Obraćajući se vojvodi Stepi Stepanoviću za tu pomoć, a preko njega i srpskoj vladi i Vrhovnoj komandi, Glavni odbor je navodio da

⁶⁴) H. Kapidžić, *Zapisnik XIX sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 11. 12. 1918, s. 288. i 290. i bilješke 196, 197 i 198 na s. 290.

ga na to nagone »protuzakonite radnje« Kotarskog odbora Narodnog vijeća u Banjoj Luci, da se tu ne poštuju i ne izvršavaju njegova i vladina naređenja i da se uopšte ne postupa po uputstvima Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu.«⁶⁵⁾ Od Stepe Stepanovića stigao je ubrzo odgovor da »... Narodna vlada može računati na pomoć vojske kada to neophodna potreba bude zahtevala«, drugim riječima, uvijek onda kada bude ugrožen red i mir u zemlji.⁶⁶⁾

Neposredna intervencija srpske vojske na području Banje Luke izgleda nije uslijedila. Barem nedostaju podaci koji bi potvrđivali da je ona bila sprovedena. Izgleda da su određene akcije Glavnog odbora prije toga dale zadovoljavajuće rezultate. Savo Ljubibratić i Vasilj Grđić kao članovi Glavnog odbora Narodnog vijeća bili su zaduženi da u Banjoj Luci održe skupštinu i formiraju novi odbor Narodnog vijeća. Bila je donesena odluka da se po hitnom postupku rasturi narodna garda na tom području. Komanda mjesta dobila je zadatak da kazni, opomene ili zaprijeti rigoroznom kaznom svim onim koji su zloupotrijebili svoje dužnosti, bilo kao članovi odbora NV, bilo kao gardisti.⁶⁷⁾

Iako su u nizu mjesta Bosne i Hercegovine odbori narodnog vijeća donijeli odluku o proglašenju ujedinjenja sa Srbijom, ipak od strane Glavnog odbora NV za BiH jedna takva odluka nije bila donesena. To naravno ne znači da među njegovim članovima nije postojalo raspoloženje da se ona donese, pogotovo kada se znalo da on prihvaća instrukcije Vrhovne komande i srpske vlade u nizu pitanja. I sam predsjednik Narodne vlade za BiH A. Šola konstatovao je jednom prilikom kako je banjolučki odbor Narodnog vijeća donio odluku o proglašenju ujedinjenja sa Srbijom »... prije nego je sjedinjenje proglašeno u Sarajevu zvanično.«⁶⁸⁾ Da takvu odluku Glavni odbor NV za BiH nije i zvanično donio uticala je u svakom slučaju i činjenica što on nije bio sastavljen samo od Srba, nego i od Hrvata i Muslimana, pa se pazilo da se jednom takvom odlukom ne izazove podozrenje među njegovim članovima. To su, uostalom, izrazili na određen način predstavnici Narodnog vijeća u susretu sa vojvodom S. Stepanovićem u malom mjestu Vardištu, o čemu je u ovom radu već bilo riječi. Uz navedeno, valja istaći i okolnost da je Glavni odbor sa dosta uzdržanosti pratio akcije pojedinih odbora narodnog vijeća koji su bili najglasniji u svojoj akciji na ujedinjenju sa Srbijom, jer su utvrdile u njihovom radu brojne zloupotrebe vlasti. Kod pojedinih članova Glavnog odbora vladalo je mišljenje da oni izvikivanjem parole o ujedinjenju sa Srbijom žele da prikriju svoj nevaljali rad.⁶⁹⁾ Da se glavni odbor NV za BiH i Narodna vlada nisu oglasili pred pojavom masovnog izjašnjavanja odbora narodnog

⁶⁵⁾ Isto, s. 291.

⁶⁶⁾ ABHF Nar. vl. prez. br. 14233/1918.

⁶⁷⁾ H. Kapidžić, *Zapis. XIX sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 11. dec. 1918, s. 293. i 297.

⁶⁸⁾ Isto, s. 291. Up. navedeni članak H. Kapidžića, *Pokušaj ujedinjenja...*, s. 280—281.

vijeća u BiH za ujedinjenje sa Srbijom potvrđuje, pored ostalog, jedan dopis A. Šole potpredsjedniku Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu Sv. Pribičeviću, datiran 28. novembra 1918. godine, u kome on predlaže da Središnji odbor NV i Srpska vlada zauzmu stav prema akciji bosanskohercegovačkih odbora narodnog vijeća za ujedinjenje sa Srbijom. Tražio se, u stvari, njihov zaključak o tome što bi onda trebalo da bude orijentacija Glavnom odboru za njegov stav i odluku.⁶⁹⁾ Šola nije od Pribičevića dobio odgovor na svoj dopis, ali je odgovor na ovo njegovo traženje djelomično sadržan u depeši ministra srpske vlade S. Protića u kojoj, pored ostalog, stoji: »Iz Bihaća, Kostajnice, Konjica, Srebrenice, Ključa, Tešnja, Bijeljine, Banja Luke itd, dobili smo telegrame gdje se proglasilo jedinstvo sa Srbijom. Molimo, saopštite svima da ne bi bilo pometnje, da i dalje ostane, do novog naređenja, upravljanje kao do sad od strane Narodne vlade u Sarajevu.«⁷⁰⁾ Indirektan odgovor Šoli sadržan je, takođe i u Saopštenju Predsjedništva Narodnog vijeća SHS u Zagrebu o proklamovanju ujedinjenja i prestanku funkcije Narodnog vijeća kao suverene vlasti države SHS na teritoriji bivše Austro-Ugarske. Riječ je, prema tome, o dokumentu u kome se konstatuje da je posebna delegacija Narodnog vijeća SHS u svečanoj adresi na regenta Aleksandra 1. decembra 1918. godine proklamirala ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u jedinstvenu jugoslovensku državu pod vladavinom kralja Petra I i da se u novoj državi mora odmah organizovati narodno predstavništvo kao provizorna zakonodavna vlast koja će djelovati do saziva Konstituante i da do daljnjeg ostaju postojeće zemaljske vlade.⁷¹⁾ Činom ujedinjenja bila je, prema tome, deplasirana dalja akcija na ostvarenju ujedinjenja BiH i Srbije.

Opravdano se nameće pitanje zašto je srpskoj vladi i Vrhovnoj komandi srpske vojske bilo uopšte potrebno da podstiče u jugoslovenskim zemljama akciju na ujedinjenje sa Srbijom samo mjesec dana prije nego je ostvareno ujedinjenje naših naroda u jedinstvenu državu? U svakom slučaju to treba shvatiti kao smišljenu akciju u prvom redu samog Nikole Pašića koji je time želio da izvrši pritisak na Jugoslovenski odbor i Narodno vijeće SHS u Zagrebu i stekne preimućstvo u pregovorima o modalitetu ujedinjenja naših naroda u jednu državu. Akcija na ujedinjenju pojedinih jugoslovenskih zemalja sa Srbijom trebala je tada srpskim političkim faktorima kako bi obesnažila odluke Ženevske konferencije o jugoslovenskom ujedinjenju koja je održana od 6. do 9. novembra i čije su odluke bile neprihvatljive za srpsku vladu. To je na određen način potvrdio i dr Milan Pećanac u ranije pomenutom pismu Lj. Jovanoviću kada on, između ostalog, piše »Raščistila bi se istovremeno (akcijom na uje-

^{68a)} Isto, s. 296.

⁶⁹⁾ *Građa o stvaranju jug. države*, dok. 577, A. Šola — Sv. Pribičeviću 28. 11. 1918, s. 662, 663.

⁷⁰⁾ Isto, Stojan Protić — Narodnoj vladi u Sarajevu 2, 12. 1918, s. 683.

⁷¹⁾ Isto, Saopštenje Predsjedništva Narodnog vijeća SHS od 3. 12. 1918, s. 683.

dinjenjem Bosne i Hercegovine i Dalmacije sa Srbijom — pr. moja) nezgodna situacija stvorena zastranjenjem u Ženevi i predupredila u najvećoj meri a možda i potpuno organizovanje nove države po primeru i u vezi sa A-Ugarskim zemaljskim autonomijama i sagrađila bi se nova država prema Krfskom paktu, pa možda bolje i nego što su neki njegovi tvorci mislili...«⁷²⁾

Važno mjesto u djelatnosti Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu zauzimala su pitanja iz oblasti privrede, u prvom redu problem snabdijevanja životnim namirnicama i ishrane stanovništva. Prvi svjetski rat ostavio je teške posljedice za privredni život u svim jugoslovenskim zemljama. Privredni život našao se u zastoju, saobraćaj je bio u kritičnom stanju. Samo su neki vidovi trgovine uspjeli da se održe i ostvare određenu dobit. To su oni trgovci koji su se bavili nabavkom i prodajom za vojničke i državne potrebe. Još za vrijeme rata cvjetala je crna berza i prodaja proizvoda po višim cijenama. Ipak u svemu tome najakutniji i najteži problem bio je ishrana stanovništva, jer se još posljednje godine rata vodila prava bitka za održanje golog života. Poljoprivreda je bila ozbiljno ugrožena usljed nedostatka radne snage i usljed stalnih rekvizicija. Nije bilo rezerve hrane. Ona se morala dopreмати iz krajeva u kojim su se te rezerve mogle naći, u prvom redu iz Bačke, Banata i Slavonije. Međutim, transport hrane iz krajeva gdje se ona mogla nabaviti u krajeve gdje je vladala velika oskudica onemogućavan je uglavnom iz dva razloga: 1. usljed slabih cestovnih i drugih saobraćajnih veza i nedovoljnog voznog parka i 2. usljed nepostojanja jedinstvenog tržišta u danima nakon sloma Austro-Ugarske i postojanja sistema kompenzacija kojim se podsticao, u stvari, izvoz žita i drugih prehrambenih proizvoda iz naših žitorodnih rejona u Češku, Austriju i druge evropske zemlje.⁷³⁾ U praksi nabavka hrane organizovana je tako što je svaki kotar na svoju ruku vršio narudžbe žita i drugih prehrambenih proizvoda. Sarajevo je, na primjer, preko vlade u Zagrebu tražilo da se Tuzli iz Češke uputi 5 vagona žita, a za uzvrat tamo bi se uputilo 5 vagona soli; Prijedor je nudio preko Zagreba za Češku mast, a za uzvrat je tražio neku drugu robu, itd.⁷⁴⁾

Problem organizacije ishrane i transporta hrane postavio se u tako oštrom vidu da je prisilio Glavni odbor NV za BiH i Narodnu vladu u Sarajevu da gotovo na svakoj sjednici razmatraju neke aspekte tog pitanja. U svojoj analizi stanja prehrane stanovništva Gla-

⁷²⁾ Isto, Milan Pećanac — Lj. Jovanoviću 20. 11. 1918, dok. 542, s. 621—622.

⁷³⁾ Dr Dragoslav Janković, *Društveni i politički odnosi...* s. 30—31.

⁷⁴⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XXII sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 30. 12. 1918, 326.

vni odbor NV zastupao je mišljenje da bi se dosta hrane moglo obezbijediti ako bi se realizovao plan rekvizicije žita i drugih poljoprivrednih proizvoda. Pretpostavljalo se da do nove žetve na prelazu 1918/1919. godine za prehranu stanovništva treba osigurati 200 vagona žita dnevno. U pogledu sprovođenja rekvizicije članovi Narodnog vijeća za BiH bili su zauzeli dosta kritičan stav. Polazilo se od toga da je ta mjera dosta kompromitovana i da se rekvizicija vrši pod veoma niskim cijenama (1 kg kukuruza po cijeni 80 helera). Nije se vidjelo pravo rješenje u podizanju cijena za rekviriranu robu. Zato se Glavni odbor NV veoma rano odlučio za obustavljanje rekvizicije i postepeno zavođenje slobodne trgovine. Već od polovine novembra 1918. godine bila je obustavljena rekvizicija stoke za klanje, a svi potrošači mesa (industrija, vojska, konzumne organizacije, mesari) ubuduće su se snabdijevali mesom na stočnim pijacama. Cijena se utvrđuje prema stanju tržišta. S druge strane, obrtnici koji su se bavili preradom i prodajom mesa bili su dužni da se i dalje pridržavaju maksimiranih cijena koje je određivao kotarski ured u sporazumu sa kotarskim odborom narodnog vijeća. Na snazi je i dalje ostala zabrana izvoza žive i zaklane stoke iz Bosne i Hercegovine. Za izvoz mesa trebala je posebna dozvola Narodne vlade.⁷⁵⁾

Obustavljanje rekvizicije odnosilo se i na žito i brašno. Neposredno prije zavođenja slobodne trgovine žitom i brašnom opskrbu gradova i sela brašnom trebalo je obezbijediti u seoskim općinama po ugovorenim cijenama prema popisu ljetine putem koje treba da se utvrde viškovi žita u općinama. Ti viškovi se tada otkupljuju putem aprovizacionih ureda ili komisionara. I tek pošto na području jednog kotara budu otkupljeni viškovi zavodi se slobodna trgovina žitom. Ni žito ni brašno, prema ovom propisu nije se smjelo izvoziti iz Bosne i Hercegovine bez posebne vladine dozvole.⁷⁶⁾

Ukidanje rekvizicije na navedene životne namirnice Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine (dalje: SDSBiH) dočekala je s negodovanjem. Ona je smatrala da se tom mjerom siromašni dio stanovništva dovodi u još teži položaj i da će oni najviše biti žrtve beskrupuloznih trgovaca i špekulanata. Socijalisti su stoga tražili da se ponovno zavede rekvizicija životnih namirnica.⁷⁷⁾

Neizbježna posljedica zavođenja slobodne trgovine žitom, brašnom i mesom bio je nagli skok cijena ovih proizvoda na tržištu. Tačno je da je tih proizvoda sada na tržištu bilo više i bolje kvalitete, ali je isto tako tačno bilo da je ovih proizvoda u aprovizacionim uredima bilo sve manje i sve lošije kvalitete. Zastupnici ideje o slobodnoj trgovini vidjeli su samo dobre strane ove mjere pa je sarajevsko »Narodno jedinstvo« u veoma svjetlim bojama ocrtavalo stanje na sarajevskoj pijaci gdje se svako mogao snabdjeti bogatim

⁷⁵⁾ Isto, *Zapisnik X sjednice* od 4. 11. 1918. s. 164—165. — *Narodno jedinstvo*, br. 13/I od 15. novembra 1918.

⁷⁶⁾ *Narodno jedinstvo*, br. 13/I od 15. novembra 1918.

⁷⁷⁾ *Glas slobode*, br. 94/VIII od 30. nov. i br. 95/VIII od 4. dec. 1918.

izborom prehrambenih proizvoda.⁷⁸⁾ Na drugoj strani »Jugoslovenski list« je stanje na tržištu poredio sa onom groznicom neposredno pred rat, u kojoj špekulanti, posebno trgovci mesom preko noći postaju bogataši.⁷⁹⁾ Ipak, u kritici ovih vladinih mjera najdalje je otišao socijalistički list »Glas slobode«. Socijalisti su putem ovog svog glasila predlagali da od veleposjednika, bogatih seljaka i špekulanta treba po sniženoj cijeni rekvirirati onoliko hrane koliko je bilo potrebno za prehranu gradskog i seoskog stanovništva. Pored toga vlasti bi morale obezbijediti veći uvoz hrane kako bi se na tržištu očuvale najniže cijene. »Glas slobode« redovno je objavljivao stanje na tržištu i registrovao rapidan rast cijena životnih namirnica. Time se dokazivala teza socijalista da je u uslovima oskudice životnih namirnica nužno bilo očekivati da će, zavоđenjem slobodne trgovine, doći do naglog porasta cijena tih roba i još većih špekulacija i crne berze od strane trgovaca.^{79a)}

Ukidanjem rekvizicije žita i drugih prehrambenih proizvoda vlada je bila upućena na njihov veći uvoz. Žito se dijelom dovozilo brodovima iz SAD u naše luke na Jadranu (Dubrovnik - Gruž, Zelenika, Metković i Split). U navedenim lukama bile su organizovane posebne službe za istovar robe iz brodova. Za taj posao bili su angažovani naši radnici iz pojedinih mjesta Hercegovine, koji su za taj rad bili plaćeni dijelom u žitu, a dijelom u novcu. Žito se nabavljalo i iz Banata i Bačke i prevozilo šleperima i parobrodima do Brčkog, Bos. Broda i Bos. Gradiške.⁸⁰⁾ Određene količine hrane zatečene su i u vojnim skladištima bivše Austro-Ugarske, koja su jedno vrijeme bila nezaštićena i izložena krađi. Dio hrane zatečen je u vojnim vagonima na željezničkim stanicama. Narodna vlada za BiH morala se pobrinuti da se ove rezerve hrane zaštite od krađe. Bila je obrazovana komisija koja je imala zadatak da utvrdi šta je od preostale robe u skladištima vojno a šta civilno da bi se s tim moglo slobodno raspolagati. Konačno je odlučeno da sve ono što je ocijenjeno kao vojna imovina bude predato sa propisanim inventarom srpskoj vojsci na raspolaganje. To se, također odnosilo na garnizonske bolnice kao i na razna vojna skladišta i zgrade. Zatečene zalihe robe u državnim magazinima dijelile su se putem zatečenih institucija koje su nastale u ratnim godinama (Ured za prehranu, Aprovi-zacioni ured, Zavod za odijevanje). Ove zalihe robe dijelile su se besplatno samo u onim slučajevima ako je općina mogla primiti na sebe troškove za robu izdatu na taj način.⁸¹⁾

⁷⁸⁾ Todor Kruševac, *Razvojni put trgovine grada Sarajeva u periodu između dva rata (1918—1941)*, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH, god. XII—XIII, 1972—1973, s. 125. bilješ. 1.

⁷⁹⁾ Isto, s. 126. bilješ. 2.

^{79a)} *Glas slobode*, br. 90/VIII od 18. nov. 1918.

⁸⁰⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XIX sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 11. 12. 1918, s. 299—300. — »Narodno jedinstvo« br. 45/I od 16. dec. 1918.

⁸¹⁾ Isto, *Zapisnik XII sjednice Glavnog odbora* od 9. 11. 1918, s. 192—195. — *Narodno jedinstvo*, br. 34/I od 5. dec. 1918. i br. 39 od 5. 12. 1918.

I dio stočnog fonda koji je pripadao vojnom eraru (a samo u tzv. Filipovićevoj logoru u Sarajevu našlo se u vrijeme prevrata oko 500 volova i oko 1.000 konja) dijelio se privremeno stanovnicima, u prvom redu konji sa opremom, da bi se građani mogli snabdjeti ogrjevom za koji je vladala velika oskudica u zimu 1918/1919. godine. Vlasti su se morale zabrinuti što je u to vrijeme došlo do masovne pojave sječe šume pa su i nasadi na obroncima Trebevića u Sarajevu bili izloženi devastiranju. Inače je Glavni odbor NV za BiH svojim Zakonom o oprostima kazna i naknada za šumske štete sve krivce oslobodio kazna zaključno sa 3. novembrom 1918. godine, ali je postojala ozbiljna bojazan da ova mjera ne da podstreka za novu, još masovniju sječicu šume. Zato je paralelno sa objavljivanjem pomenutog zakona izdana okružnica Glavnog odbora NV sa upozorenjem od opasnosti devastiranja šuma i sa prijetnjama o najstrožijim kaznama za takve prekršaje.⁸²⁾

Narodno vijeće SHS za BiH i Narodna vlada za BiH bili su suočeni sa teškoćama iz oblasti privrede koje su proizlazile iz neriješenog valutnog pitanja i zbog neredovitog pristizanja prihoda od ubranog poreza. Oba ova problema, neregulisano valutno pitanje i slab odziv poreskih obveznika odslikavali su opšte stanje u danima prevrata kada je jedna vlast srušena a druga se još nije učvrstila. U novčanom prometu u ovo vrijeme bila je i dalje austrougarska kruna koja je još za vrijeme rata znatno izgubila od svoje vrijednosti, jer se emitovala u velikim količinama bez svog realnog pokrivača. Takav trend se još izrazitije nastavio nakon završenog rata, jer je nastala još veća poplava ove valute za potrebe Austrije i Mađarske. A kako je zadržala svoj raniji oblik, ona se onda u špekulativne svrhe ubacivala na jugoslovensku teritoriju. Samo u januaru 1919. godine u Bosni i Hercegovini bilo je u prometu oko 500 miliona kruna. To je utvrđeno prilikom žigosanja kruna koje je vršeno da bi se na taj način spriječilo dalje unošenje »rđavog austrijskog novca.« To je, međutim, dalo slab efekat.⁸³⁾ Poplava krune bez njene stvarne podloge stvarala je nepovjerenje prema ovoj vrsti novca. To se posebno negativno odrazilo na državnu kasu. Jedan od primjera za to bile su teškoće sa otkupom duhana koje su, doduše, jednim dijelom bile uslovljene i niskom otkupnom cijenom. Narodna vlada bila je zainteresirana za uspješan otkup duhana jer su se u tom proizvodu krili značajni izvori njenih prihoda. Prema jednom podatku, ukupan budžet Bosne i Hercegovine prije rata u iznosu od 1/5 izmirivao se u duhanu. Vlada je dijelom našla rješenje u povećanju otkupne cijene koja je išla do 10 kruna po jednom kilogramu, mada se njegova cijena penjala na »crnoj pijaci« od 20 do 40 kruna po kilogramu. Povećanje otkupne cijene duhana bila je privremena mjera jer se šverc ovom robom nije dao zaustaviti, mada su vlasti prijetile najstrožim mjerama. »Švabe varati, isticao je predsjednik vlade A. Šola,

⁸²⁾ Isto, *Zapisnik XV sjednice Glav. odbora* od 25. 11. 1918, s. 240—241; *Narodno jedinstvo*, br. 27 od 29. 11. 1918. i br. 48/I od 19. 12. 1918.

⁸³⁾ Isto, *Zapisnik XII sjednice Glav. odbora NV* od 9. 11. 1918, s. 191.

može biti nije bilo grehota, ali svoju Vladu varati, to je grehota«. Ovim se »udaralo« na patriotsku žicu kako bi se proizvođači duhana odazvali vladinim mjerama.⁸⁴⁾

U ovom prelaznom periodu vlasti su imale teškoća u pogledu prikupljanja poreza od poreskih obveznika. U situaciji kada se nova vlast još nije konsolidovala, posebno kada je aparat policije i žandarmerije bio u fazi svog formiranja, brojni poreski obveznici oglasili su se o svoje obaveze. Nemajući još dovoljno snage i sigurnosti da pristupe represivnim mjerama vlasti su pribjegle u ovo vrijeme javnim pozivima poreskim obveznicima da izmiruju svoje obaveze, opominjali ih na »građansku dužnost« i ukazivali da bez tih sredstava ne može funkcionisati administrativna uprava. Skretala se, takođe, pažnja da i u novim političkim okolnostima ostaju stare poreske obaveze iz vremena ranije uprave.⁸⁵⁾

Jedna od odluka Glavnog odbora Narodnog vijeća za BiH koju je ono donijelo na prijedlog Predsjedništva Narodnog vijeća SHS u Zagrebu odnosila se na izradu elaborata o šteti koja je nastala za vrijeme prvog svjetskog rata na tlu Bosne i Hercegovine. Elaborat je trebalo podnijeti kao zahtjev za odštetu Mirovnoj konferenciji u Parizu. Cio posao oko izrade ovog dokumenta preuzela je na sebe Narodna vlada za BiH koja se u ovom poslu oslonila na rad kotarskih komisija za popis štete. Posao je bio obiman i tek je okončan u februaru 1919. godine.⁸⁶⁾ Štete učinjene za vrijeme rata su bile iskazane sljedećim stavakama: štete privatnih osoba; štete učinjene u BiH usljed pre niskih cijena rekvizicije; štete u industriji; štete općina, kotarskih vijeća i kotarskih pripomoćnih zaklada; štete na državnom dobru; zgrade uništene usljed ratnih operacija i šteta u poljoprivredi. Ukupni odštetni zahtjev iznosio je 3 milijarde kruna. Smatralo se da taj iznos nije pretjeran s obzirom da je BiH bila poprište ratnih operacija, da su na tom području nastupale operativne vojske i da je za njene potrebe sprovedeno dosta vanrednih rekvizicija.⁸⁷⁾

U Glavnom odboru NV za BiH bilo je pokrenuto pitanje ne samo popisa ratne štete, nego i pitanje persekucija izvršenih uoči i za vrijeme prvog svjetskog rata. To se odnosilo na pitanje talaca, zatim osuda vojnih sudova, naročito feldgerihta (Feldgericht — ratni sud) i justifikacija (izvršenje smrtno kazne). U tom dokumentu trebalo je da se pokaže djelovanje civilnih građanskih sudova.⁸⁸⁾

Dobar dio podataka koji su se odnosili na gornja pitanja našlo se u knjizi Vladimira Čorovića pod naslovom »Crna knjiga — Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme Svetskog rata 1914—1918«. U

⁸⁴⁾ Isto, *Zapisnik XII sjednice* od 9. 11. 1918, s. 191—192 i *Zapisnik XIII sjednice* od 18. 11. 1918, s. 209—213.

⁸⁵⁾ Isto, *Zapisnik XII sjednice* od 9. 11. 1918, s. 191; *Narodno jedinstvo*, br. 13 od 15. 11. 1918.

⁸⁶⁾ Isto, *Zapisnik XVII sjednice Glavnog odbora* od 9. 12. 1918, bilješke 186 na s. 276 i bilješ. na s. 277.

⁸⁷⁾ Isto, s. 278—279 i bilješ. 187 na s. 277.

⁸⁸⁾ Isto, *Zapisnik XXII sjednice Glav. odbora* od 30. 12. 1918, s. 326—327.

knjizi »Napor BiH za ujedinjenje i oslobođenje«, koja je 1939. godine izašla u Sarajevu, Pero Slijepčević dao je dokumentovan rad pod naslovom »Podaci o žrtvama interniraca u Aradu«.

Glavni odbor NV za BiH i Narodna vlada za BiH morali su razmatrati niz pitanja vezanih za funkcionisanja aparata vlasti. Nisu izdatke činili samo organi uprave već isto tako i novoosnovani odbori narodnog vijeća. Izdaci koji su činjeni za održavanje narodne garde nisu bili za potejnjivanje. Financijski odjel Glavnog odbora NV za BiH izdao je cirkularnu depešu da odbori narodnog vijeća treba da svoje izdatke izmiruju prvenstveno putem dobrovoljnih priloga, a kada to nije dovoljno onda iz sredstava općina i u zadnjoj instanci od Glavnog odbora, odnosno Narodne vlade za BiH koji će obezbijediti potreban kredit za njihove troškove kod Privilegovane banke. Krediti su u prvom redu odobravani za one svrhe koje su usmjerene na osiguranje reda i mira u zemlji, a to je značilo za održavanje vojske, policije, žandarmerije i narodne garde.⁸⁹⁾ Zaduživanja pojedinih odbora narodnog vijeća kod banaka vršila su se bez kontrole i Vlada je morala intervenisati posebnim cirkularnim pismima. Banke nisu smjele odobravati kredite bez saglasnosti Narodne vlade za BiH.^{89a)}

Socijalisti su često podvrgavali kritici finansijsku politiku Narodne vlade za BiH. Oni su je kvalifikovali kao rasipničku, a prikupljanje dobrovoljnih priloga za potrebe narodnih vijeća smatrali su svojevrsnim prosjačenjem. Vlada bi morala, isticali su socijalisti, da prihode za državne potrebe u prvom redu izmiruje konfiskacijom imovine » imućne klase« koja je ratne i poratne prilike maksimalno iskoristila za svoje bogaćenje.⁹⁰⁾

Iako su u radu Narodnog vijeća za BiH i Narodne vlade prioritet imala najurgentnija pitanja (prije svega obezbjeđenje mira i reda i izgradnja aparata vlasti, zatim organizovanje ishrane i dr.), ipak su se morali rješavati i neki problemi iz oblasti kulturne i prosvjetne politike. Glavni odbor NV za BiH donio je zakon o uvođenju srpskog ili hrvatskog jezika kao zvaničnog jezika u BiH i pismima ćirilici i latinici kao ravnopravnim u unutrašnjem i spoljnom saobraćaju.⁹¹⁾ Ovaj zakon imao je krupan kulturno-istorijski i politički značaj i njime je s uspjehom krunisana dugogodišnja borba za narodni jezik.⁹²⁾ U vezi sa organizacijom škola i njihovim radom Glavni odbor NV za BiH uglavnom se orijentisao na donošenje nekih odluka koje su imale dominantno politički značaj. Tako je donesena odluka o ukidanju škola u kojima se dotada izvodila nastava na stranom jeziku (njemačkom ili mađarskom). U službenim statistikama one su zavedene kao privatne osnovne škole, a kao

⁸⁹⁾ Isto, *Zapisnik XIII sjednice Glav. odbora* od 18. 11. 1918, s. 207

^{89a)} Isto, s. 205—206.

⁹⁰⁾ *Glas slobode*, br. 93/VIII od 28. novembra 1918.

⁹¹⁾ *Narodno jedinstvo*, br. XI od 3. dec. 1918. Zakon od 3. nov. 1918. o zvaničnom jeziku i pismu.

⁹²⁾ Dr Dževad Juzbašić, *Jezičko pitanje u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat*, Svjetlost, Sarajevo 1973, s. 90.

njihovi osnivači pojavljuju se razna udruženja, industrijska preduzeća, nacionalne manjine. Osnivači su izdržavali ove škole uz određenu finansijsku pomoć tadašnje Zemaljske vlade. U škol. 1912/1913 godini, u BiH je bilo 13 takvih škola (Sarajevo 3, Tuzla 1, Banja Luka 1, Bihać 3, Travnik 4 i Mostar1). U tim školama školovala su se na prvom mjestu djeca funkcionera i službenika austrougarske administracije i vojske, ali su one bile otvorene i za djecu domaćeg življa. Postojanje ovih škola bilo je još prije rata podvrgnuto oštroj kritici u Bos. saboru. Poslije rata, ovo pitanje se zaoštrilo, ali Narodno vijeće nije bilo spremno za radikalne odluke u ovoj sferi.⁹³⁾ Tako su i u novim političkim uslovima zadržane škole u kojima se izvodi nastava na stranom jeziku i to u naseljima stranih kolonista i u mjestima gdje su bila industrijska preduzeća sa stranom radnom snagom. Očuvanje ovih škola Narodno vijeće je pravdalo potrebom zaštite interesa »narodnosnih manjina«. Ove preostale škole u kojima se nastava izvodila na stranom jeziku nisu više smjela pohađati djeca kojima je maternji jezik bio srpski, hrvatski ili slovenački.⁹⁴⁾ Jednom svojom posebnom odlukom Narodna vlada zabranila je rad i srednjih škola u kojima se nastava izvodila na njemačkom i mađarskom jeziku.^{94a)} Važnije odluke iz oblasti školstva jesu one o osnivanju Šerijatske gimnazije u Sarajevu i pripravnih tečajeva za polaganje mature za one đake koji su zbog političkih progona ili vojne službe bili ometeni u svom redovnom školovanju. Isti tečajevi bili su otvoreni i za dake trgovačke akademije i preparandije.⁹⁵⁾

Glavni odbor NV za BiH razmatrao je i neka pitanja studenata iz Bosne i Hercegovine koji su, u najvećem broju studirali van zemlje (u Beču, Pragu, Gracu, Brnu i dr.). Sada je brigu za njihovo studiranje preuzela na sebe Narodna vlada za BiH. Vlada je donijela odluku o povećanju studentske stipendije. Uбудuće, studenti iz Bosne i Hercegovine dalje studije mogli su nastaviti u univerzitetskim centrima u Zagrebu, Beogradu, Brnu i Pragu. Tu su bile dopuštene iznimke za studente u završnim godinama studija, koji su studije mogli nastaviti tamo gdje su i do tada studirali. Narodna vlada donijela je i odluku o godišnjoj potpori studentskim menzama u mjestima gdje su studirali studenti iz Bosne i Hercegovine.⁹⁶⁾ Vlada je zauzela stav da ona ne može sama davati potporu studentima. Polagala se nada da će i pojedina kulturno-prosvjetna i potporna društva, kao što su »Napredak«, »Prosvjeta« i »Gajret« dodjeljivati sa

⁹³⁾ Vojislav Bogičević, *Istorija razvitka osnovnih škola u BiH od 1463—1918*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1965, s. 246—247.

⁹⁴⁾ *Narodno jedinstvo*, br. XII/I od 6. dec. 1918.

^{94a)} *Narodno jedinstvo*, br. 25/I od 27. novembra 1918.

⁹⁵⁾ H Kapidžić, *Zapisnik XV sjednice Glavnog odbora NV za BiH od 25. 11. 1918*, s. 245—246. — *Narodno jedinstvo*, br. 39/I od 10. dec. 1918.

⁹⁶⁾ Isto, *Zapisnik XX sjednice* od 16. 12. 1918, s. 303, 304. Postojala je jeđna odluka Univerziteta u Beču i Gracu da studenti izvana ne mogu nastaviti dalje školovanje. Glavni odbor NV za BiH konstatuje da su naši studenti u Beču otpušteni: »Ne daju ni u Gracu zbog toga, jer je teško provesti aprovizaciju, pa ne daju tuđincima«. — Isto, s. 304.

svoje strane studentima stipendije i odlučeno je da se vlada sa takvim prijedlozima obrati upravama navedenih društava.

Posebna briga Glavnog odbora NV i Narodne vlade bila je da se u što skorijem vremenu obezbijedi službenički i činovnički kadar za potrebe uprave i njene pojedine organe. Zato je bila donesena odluka da se organizuju kursevi za poštanske činovnike jer je za njima bila velika potreba, pošto su do tada poštari bili u vojnoj službi koju su, nakon završenog rata željeli napustiti. Računalo se na islužene oficire kao polaznike ovih kurseva. Bila je donesena odluka da se organizuju kursevi za računare, za službenike u poreskim uredima, na željeznici i dr. Kandidati za ove kurseve regrutovali su se od svršenih učenika na pripremnim tečajevima za polaganje mature, jer se smatralo da njihovo znanje nije takvo da bi mogli nastaviti školovanje na univerzitetu.⁹⁷⁾

••

U Narodnom vijeću SHS za Bosnu i Hercegovinu bile su zastupljene gotovo sve tadašnje političke grupacije sem Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. Socijalisti Bosne i Hercegovine, za razliku od socijalista u Hrvatskoj i Slavoniji, odbili su ponuđenu saradnju od strane Narodnog vijeća za BiH i, takođe, nisu prihvatili svoje učešće u Narodnoj vladi za BiH (ponuđeno im je povjereništvo za socijalnu skrb). Vođstvo SDSBiH obrazlagalo je takav svoj stav principijelnim razlozima koji ga opredjeljuju da ne učestvuje u buržoaskoj vlasti i da se bori kao samostalna i nezavisna stranka za interese radnog naroda.^{97a)} I pored ovakvog stava socijalista u pogledu njihovog učešća u najvišim organima tadašnje vlasti, Narodno vijeće Bosne i Hercegovine bilo je veoma zainteresirano da ostvari saradnju sa SDSBiH i izbjegavalo je konfrontaciju sa ovom strankom. Treba reći da u Glavnom odboru Narodnog vijeća za BiH nije bila prisutna tendenca da se značaj i uloga SDSBiH precjenjuje, ali isto tako ni da se ne potcjenjuje.⁹⁸⁾ Više razloga uticalo je da se najviši organ vlasti u BiH u to vrijeme pozabavi pitanjem socijalista i njihovim učešćem u radu novostvorenih organa vlasti. U prvom redu, takvu saradnju ostvarilo je Narodno vijeće SHS na području Hrvatske i Slavonije i razumljivo što su učinjeni pokušaji da se tako nešto ostvari i u Bosni i Hercegovini. Drugo, u revolucionarnim prilikama kakve su tada vladale i u našoj zemlji i u susjedstvu bilo je važno imati socijaliste uključene u određene oblike saradnje. To je moglo doprinijeti neutralisanju revolucionarnih akcija radnika. Treće, u procesu konsolidacije buržoaske vlasti

⁹⁷⁾ Isto. *Zapisnik XVII sjednice* od 9. 12. 1918, s. 268-269. i *Zapisnik XX sjednice* od 16. 12. 1918, s. 306-307.

^{97a)} *Glas naroda*, br. 85/VIII od 30. oktobra 1918 (u članku pod naslovom *Naša stranka i Narodno vijeće*) i *Glas slobode*, br. 86a od 4. novembra 1918 (u članku pod naslovom *Neučestvovanje socijaldemokrata u Privremenoj vladi*).

⁹⁸⁾ *Zapisnik XIII sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 14. 11. 1918, s. 195-200.

nije ni bilo oportuno da vlasti svojim nepromišljenim mjerama guraju socijaliste na pozicije koje će ih učiniti još žešćim protivnikom tadašnjeg režima. I SDSBiH sa svoje strane, mada je istupila sa programom takvih zahtjeva koje Narodno vijeće nije ni moglo, a ni htjelo u cjelini prihvatiti, nije išla na takvo zaoštavanje odnosa sa njim do te mjere koja bi isključivala sporazumjevanje, pa i određene oblike saradnje. Za ovakvo procjenjivanje ponašanja socijalista u ovo vrijeme ima više dokaza. Tako je već 8. novembra 1918. godine posebna delegacija SDSBiH primljena na punoj sjednici Narodnog vijeća i Narodne vlade gdje je izložila svoj stav prema tadašnjim društveno-političkim problemima i formulisala neke svoje konkretne zahtjeve iz oblasti opšte i socijalne politike. Socijaliste su zastupali njeni tada najugledniji članovi: Savo Kapor, Franjo Raušer, Sreten Jakšić, Đuro Đaković i Jovo Jakšić. Socijalisti su tada tražili najpunije političke slobode i potpunu zaštitu nacionalnih manjina i stranaca. Tražili su amnestiju za političke krivce i omogućavanje vraćanja na posao svih do tada progonjenih i otpuštenih radnika. Delegacija je zauzela negativan stav prema nastojanjima Narodnog vijeća da se jugoslovenske zemlje »okupiraju« antantinim »imperijalističkim« vojskama, jer u tom vide nastavljanje ranije štetne politike da se mali narodi prepuštaju u ruke »velikih imperijalističkih sila«. Socijalisti BiH zauzeli su rezervisan stav prema najavljenim mirovnim pregovorima i oni nisu bili spremni da podrže jugoslovensku delegaciju na toj konferenciji ukoliko bude zastupala stanovišta koja su suprotna socijaldemokratiji.⁹⁹⁾

Delegacija SDSBiH podnijela je, takođe, vrlo konkretne zahtjeve iz sfere socijalne politike: to je, u prvom redu, pravo na rad i zaposlenje koje vlada može najbolje i najbrže da ostvari organizovanjem javnih radova u svojoj režiji; tražilo se, zatim, osnivanje zavoda za zapošljavanje i ureda za davanje pomoći radnicima. Navedene institucije trebalo je organizovati uz pomoć radničkih sindikata. Tu su, zatim, prijedlozi o socijalnoj zaštiti za radnike u industriji i zanatskim preduzećima, za invalide, udovice i siročad palih u ratu. Posebna grupa zahtjeva odnosila se na obezbjeđenje prehrane siromašnih kategorija stanovništva proširivanjem gradske aprovizacije, povećanjem kvote brašna, očuvanjem maksimiranja cijena i uvođenjem narodne kuhinje. Trebalo je radnicima i sirotinji i dalje omogućiti nabavku mesa po sniženim cijenama. Siromašne slojeve stanovništva treba zaštititi od eksploatacije stanodavaca zadržavanjem na snazi ranije Naredbe o zaštiti kirajdžija.¹⁰⁰⁾ Jedan dio pobrojanih zahtjeva trebalo je da riješi konkretne teškoće u kojima su se našle siromašne kategorije stanovništva, a jedan njihov broj imao je dalekosežnije značenje i za njihovo ostvarenje trebala je duga i uporna borba (u prvom redu je to pravo na rad i zaposlenje). U cjelini, pobrojani zahtjevi socijalista odslikavaju na svoj način tadašnje

⁹⁹⁾ *Glas slobode*, br. 88/VIII od 9. novembra 1918. — Kapidžić, takođe objavljuje cio tekst zahtjeva SDSBiH na s. 171. bilješka 46 — Zapisnik XI sjednice Glav. odbora NV za BiH od 8.11. 1918.

¹⁰⁰⁾ Isto.

teške prilike u kojima pitanje prehrane i održavanje golog života zauzimaju važno mjesto. Socijalisti su u bitnome realno ocjenjivali tadašnje teškoće u kojima se novostvorena vlast našla i mogućnosti da se na nju vrši pritisak da izade u susret njihovim zahtjevima.

Narodno vijeće BiH i Narodna vlada za BiH obećali su sa svoje strane da će uzeti u razmatranje zahtjeve socijalista. Oni su za dotadašnje »lojalno« držanje socijalista izrazili delegaciji SDSBiH svoju zahvalnost i izabrali su iz svojih redova jedan odbor koji je imao zadatak da razmotri sve njihove zahtjeve i da ostvaruje kontakt sa socijalistima.¹⁰¹⁾

Odbijajući da učestvuju u Narodnoj vladi za BiH, socijalisti su, s druge strane, tražili da budu konsultovani o raznim pitanjima o kojima se raspravljalo, a u prvom redu o »radničko-sirotinjskim«. Iako je vodstvo SDSBiH odbilo da primi u vladi dužnost povjerenika za socijalnu skrb, ono je istovremeno tražilo da taj položaj ne može zauzeti niko ko ne uživa povjerenje njihove stranke. Čak je bilo mišljenja u vodstvu ove stranke da taj položaj ne treba ni popunjavati. Oni su tražili da i kotarski odbori narodnih vijeća zauzmu sličan stav prema mjesnim odborima SDSBiH kao što je to učinio Glavni odbor Narodnog vijeća za BiH.¹⁰²⁾

Iako je u Glavnom odboru Narodnog vijeća za BiH bilo pojedinačnih različitih mišljenja o stavu i zahtjevima socijalista (jedni su isticali da oni žele da igraju veću ulogu nego što im stvarno pripada, da precjenjuju svoj značaj i uticaj u društvu i sl.), ipak je u većini preovladalo mišljenje da sa socijalistima treba obezbijediti saradnju i ne zaoštrevati odnose. S njima treba pregovarati, održavati stalnu vezu, činiti im izvjesne koncesije i na taj način osigurati »klasni mir«. Članovi Glavnog odbora nisu krili da ih prilike nagne da prema socijalistima zauzimaju takav stav.¹⁰³⁾

Odbor koji je Narodno vijeće izabralo da bude veza sa socijalistima nekoliko puta se sastajao sa predstavnicima SDSBiH. Na jednom takvom sastanku socijalisti su kritikovali način na koji je osnovan Ured za zapošljavanje radnika i prigovarali što to nije bilo prepušteno radnicima odnosno njihovoj sindikalnoj organizaciji. Vlasti ne treba da se plaše, tvrdili su socijalisti, da će ta institucija biti korištena za političke ciljeve. To se nije desilo ni sa bolesničkim blagajnama, jer u njihovom radu nije dolazio do izražaja partijsko-politički interes. Socijalisti su takođe tražili da se uklone neki rukovodioci u rudniku Kreka (Bauer i Mihalić), jer su kompromitovani svojim dotadašnjim radom, ali su predstavnici vladinog odbora odgovorili da o smjenjivanju službenika odlučuje Narodna vlada. Sa svoje strane predstavnici vladinog odbora tražili su da radničke — U pregovorima sa socijalistima bili su sljedeći članovi Glavnog odbora i Narodne vlade: Danilo Dimović, dr Luka Čabrajić i dr Zečević.

¹⁰¹⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XI sjednice* od 8. 11. 1918, s. 170—171.

¹⁰²⁾ *Glas slobode*, br. 91/VIII od 20. 11. 1918.

¹⁰³⁾ H. Kapidžić, *Zapisnik XIII sjednice* od 14. 11. 1918, s. 198—200.

organizacije utiču na intenzivniji rad i proizvodnju u rudnicima gdje vlada manjak radne snage.¹⁰⁴⁾

U toku pregovora između predstavnika vlade i SDSBiH predstavnici Stranke formulisali su i neke izrazito političke zahtjeve. U prvom redu to je zahtjev da i žene dobiju pravo glasa i da prilikom izbora za Konstituantu treba primijeniti proporcionalni sistem izbora. Predstavnici SDSBiH na ove čisto političke zahtjeve nisu dobili odgovor od članova vladinog odbora. U Glavnom odboru Narodnog vijeća o tim zahtjevima socijalista bila su podijeljena mišljenja. Neki su bili za uspostavljanje proporcionalnog sistema izbora (M. Spaho, D. Dimović), a pojedini su bili da se ženama omogući izbornopravo (J. Sunarić). U cjelini, prevladalo je mišljenje da se zahtjevi socijalista tiču zemlje kao cjeline i Glavni odbor ne može biti kompetentan da u tom pogledu daje bilo kakva obećanja.¹⁰⁵⁾

Uz sva nastojanja Glavnog odbora Narodnog vijeća i Narodne vlade za BiH da putem dogovora sa vođstvom SDSBiH utiču na pojave i procese u radničkom pokretu oni u tome ipak, nisu potpuno uspjeli. Radnički pokret u cjelini i u danima prevrata imao je svoju dinamiku razvoja koju je teško bilo usmjeravati vladinim propisima i naredbama. Iako su, na primjer, u to vrijeme Glavni odbor NV i Narodna vlada kategorično bili protiv uvođenja osmočasovnog radnog vremena, ipak se desilo da je ono bilo uvedeno u rudniku Krika i to uz podršku tamošnjeg Mjesnog odbora Narodnog vijeća. Mjesni odbor je tu odluku proslijedio Narodnoj vladi i dogodilo se da i vlada nije bila protiv toga. Glavni odbor Narodnog vijeća smatrao je da bi uvođenje osmočasovnog radnog dana zemlju »financijski upropastilo«. ¹⁰⁶⁾ Ima i drugih dokaza kako najviše vlasti u ovo vrijeme nisu bile u stanju da kontrolišu i usmjeravaju rad narodnih vijeća u unutrašnjosti. Bilo je slučajeva da su pojedini kotarski odbori narodnog vijeća donosila odluku koliko pojedina preduzeća treba da plaćaju radnike. U Bos. Brodu tamošnji Mjesni odbor Narodnog vijeća dekretirao je doplatke. Ovakve pojave vlasti u Sarajevu su objašnjavale kao »boljševizaciju«. ¹⁰⁷⁾ Ovi primjeri na svoj način svjedoče da se prevrat nije svugdje shvatao kao prosta smjena jedne vlasti drugom i da se zapretno duboko u težnjama naroda izražavala potreba za dubljim društveno-ekonomskim promjenama.

Odbijanjem da učestvuju u vladi Narodnog vijeća i zauzimajući općenito jednu nezavisnu poziciju prema uspostavljenom režimu vlasti u danima prevrata, socijalisti su sebi stvorili prostor za kritičku ocjenu tadašnje politike. Oni i same organe vlasti u formi narodnih vijeća ocjenjuju kao oblik diktature buržoazije a ne kao par-

¹⁰⁴⁾ *Glas slobode*, br. 91, od 20. novembra 1918.

¹⁰⁵⁾ To se, takođe, odnosilo i na agrarno pitanje koje su socijalisti pokrenuli u toku pregovora sa predstavnicima Narodnog vijeća i Narodne vlade. I to pitanje kao i pitanje državnih privilegija stranim kapitalističkim firmama ostavljeno je, prema navodima vladinih predstavnika, Konstituantu da ga ona rješava.

¹⁰⁶⁾ H. Kapidžić, *Zapiski XIII sjednice* od 18. 11. 1918, s. 220—221.

¹⁰⁷⁾ Isto.

lamentarna i demokratska tijela. Oni smatraju da dalje održavanje narodnih vijeća postaje nemoguće i traže uspostavljanje parlamentarnog sistema vlasti koji svakoj političkoj grupaciji daje šansu da iznosi i vodi borbu za svoja stanovišta. Kritikujući način kako je obrazovana Narodna vlada za BiH, jer je to učinjeno u stilu pogodbe i dogovora između pojedinih političkih grupacija, socijalisti kao da su precijenili značaj stvaranja jedinstvenog jugoslovenskog parlamenta i kao da previdaju da se život u jednom buržoaskom parlamentu uglavnom zasniva na stranačkim kalkulacijama i pogađanjima. Posebno oštro socijalisti BiH okomili su se na dalje postojanje pokrajinskih vlada i sabora. Smatrali su da njihovo održavanje podstiče separatističke tendence i jugoslovensku buržoaziju su optuživali kao krivca što sporo teče proces centralizacije vlasti koja treba da se koncentriše u jedinstvenom jugoslovenskom parlamentu. Time su socijalisti sa svoje strane indirektno podržavali one snage u zemlji koje su ubrzavale proces uspostavljanja centralističkog sistema vlasti u Kraljevstvu SHS. Bosanskohercegovački socijalisti kritikovali su način na koji se konstituisalo Državno vijeće kao Privremeno predstavništvo zemlje koje je, u stvari, kooptirani organ a ne privremeni parlament, ali su, ipak, prihvatili da učestvuju u njegovom radu. Takođe, oni su prihvatili da učestvuju u lokalnim organima vlasti i zato su tražili raspuštanje dotadašnjih gradskih općina, iako su se i njihovi organi konstituisali po sistemu kooptiranja i po konfesionalnom ključu. U odboru sarajevske općine socijalisti su bili zastupljeni sa 9 svojih predstavnika i svoju ulogu u njemu shvatili su kao priliku i mogućnost da unutar njega vode borbu za interese radnika i sirotinje i da se založe da se općinski odbori ubuduće obrazuju putem izbora a ne sistemom kooptiranja.¹⁰⁸⁾

..

U toku postojanja Narodnog vijeća za BiH i Narodne vlade za BiH njihova uloga kao samostalnih tijela dolazila je do značajnog izraza. U mnogim pitanjima oni su istupali samostalno i donosili su zakone, uredbe, rješenja i druge odluke. Preko svojih predstavnika Narodno vijeće za BiH ostvarivalo je vezu sa Središnjim odborom Narodnog vijeća u Zagrebu, ali taj odnos nije bio subordinirajući.^{108a)} Okolnosti stvorene nakon prevrata tražile su u mnogim pitanjima brzu i efikasnu akciju i to je išlo na ruku najvišim privremenim organima vlasti u BiH da djeluju brzo i najčešće samostalno. Dva su događaja presudno uticala da se postepeno počela smanjivati kompetencija najviših privremenih organa vlasti u Bosni i Hercegovini i to: proklamovanje ujedinjenja jugoslovenskih zemalja u jedin-

¹⁰⁸⁾ *Glas slobode*, br. 99/VIII od 18. 12. 1918, br. 93/VIII od 28. 11. 1918, br. 100/VIII od 21. 11. 1918. i br. 88/VIII od 9. 11. 1918.

^{108a)} I uzajamni odnosi i saradnja između Predsjedništva Narodnog vijeća SHS u Zagrebu i Glavnog odbora NV i Narodne vlade u Sarajevu nisu bili stalni niti dobro razvijeni. To je izgleda više smetalo Predsjedništvu NV

stvenu državu 1. decembra 1918. godine i obrazovanje prve Zajedničke vlade Kraljevstva SHS 20. decembra 1918. Kako je već ranije istaknuto, aktima od 1. decembra 1918. godine Narodnom vijeću SHS ostale su od tada samo administrativne funkcije koje je imalo da vrši do stvaranja Zajedničke vlade koju je trebalo obrazovati u sporazumu sa srpskom vladom. Obrazovanjem prve Zajedničke vlade 20. decembra 1918. godine radikalno su ograničene kompetencije pokrajinskih vlada pa i Narodne vlade za BiH, a od tada prestala je i funkcija Narodnog vijeća SHS kao administrativnog tijela. To je ministar Sv. Pribičević u dopisu predsjedniku Narodne vlade za BiH. A. Šoli 26. dec. na sljedeći način rezimirao: pošto prestaje funkcija Narodnog vijeća njegovi članovi mogu se smatrati članovima Državnog vijeća; sve mjesne organizacije narodnog vijeća treba raspustiti a administrativnu vlast prepustiti upravnim organima; pošto u isključivu nadležnost vlade u Beogradu spadaju resori spoljnih poslova, rata i pomorstva, državnih financija, željeznica, pošta, brzojavi i telefoni, resori za ishranu i obnovu zemlje, trgovina, obrt i industrija, zatim socijalna politika i ad hoc obrazovani resor za Konstituantu i izjednačavanje zakona, pokrajinskim vladama se na taj način sužavaju kompetencije i oduzima obilježje samostalnosti. I povjereništva koja su zadržana (u Narodnoj vladi za BiH od ukupno 10 ostala su samo 4) stavljeni su u potčinjen odnos Zajedničkoj vladi u Beogradu.¹⁰⁹) Na taj način režim koji se uspostavlja u Kraljevstvu SHS bio je centralistički i išao je na likvidaciju onih prava koja su do tada imala Narodna vijeća i Narodna vlada za BiH.

Glavni odbor Narodnog vijeća za BiH i Narodna vlada za BiH sa svoje strane mirno su dočekali odluke prve vlade Kraljevstva SHS, mada je bilo iluzija kod pojedinih članova Narodnog vijeća da će se sačuvati određena autonomna prava pokrajinskih vlada. Gajila se, takođe, iluzija o ulozi Državnog vijeća kao »demokratskog parlamenta«. Smatralo se da će ono imati presudnu ulogu u formiranju i obaranju vlada. Svoje mirenje sa tokom stvari koje su se tada dešavale Narodna vlada za BiH izrazila je jednim svojim komi-

SHS u Zagrebu pa se ono obratilo Narodnoj vladi u Sarajevu 13. 11. 1918, s prijedlogom da bi kao i sve pokrajine bivše Austro-Ugarske i Bosna i Hercegovina trebalo da uputi svog povjerenika u Predsjedništvo NV SHS u Zagrebu kao člana vlade koji bi onda bio veza između vlade u BiH i Predsjedništva NV u Zagrebu. Smatralo se da bi time bili izbjegnuti nesporazumi kao što je bio onaj sa generalom Sarkotićem koga je Narodno vijeće u Sarajevu pustilo da slobodno napusti BiH a u Zagrebu je isti bio uhapšen i s tim u vezi upućen prijedlog Narodnom vijeću u Sarajevu da se isti tamo vrati ili da se poduzmu neki drugi koraci protiv njega. Poznato je da je Glavni odbor NV u Sarajevu odbio prijedlog iz Zagreba da Sarkotić bude vraćen u Sarajevo i da se tu protiv njega pokrene postupak. Glavni odbor Narodnog vijeća u Sarajevu predložio je kao svog povjerenika u Predsjedništvu NV SHS u Zagrebu dr Vladimira Čorovića, već tada istaknutog historičara koji je u banjalučkom procesu u toku rata bio osuđen na 8 godina zatvora da bi 1917. godine bio amnestiran. — Kapidžić, *Zapisnik XIII sjednice Glav. odbora NV za BiH* od 18. 11. 1918, s. 213, bilješka 102.

¹⁰⁹) ABHF Nar. vl. prez. br. 14388/1918. od 26. 12. 1918. Up. H. Kapidžić, *Zapisnik XXII sjednice* od 30. XII 1918, s. 320, bilj. 219.

nikeom od 28. decembra 1918. godine, kojim je upoznala javnost da je prestala funkcija Narodnog vijeća SHS, da su raspušteni kotarski i mjesni odbori narodnog vijeća i da sva egzekutivna vlast prelazi na redovne upravne vlasti.¹¹⁰⁾

Narodna vlada za BiH pobrinula se da se sprovedu odluke Zajedničke vlade u Beogradu. U unutrašnjosti su kotarski uredi preuzeli na sebe brigu da se izvrši likvidacija odbora narodnog vijeća. Odbori narodnog vijeća bili su dužni da im predaju imovinu i arhivu a novčanu gotovinu najbližoj banci.¹¹¹⁾ Ovaj posao tekao je bez većih teškoća i komplikacija. Samo su se odbori narodnog vijeća u pojedinim mjestima odupirali ovim mjerama, jer se kod njihovih članova stvorilo uvjerenje da su se oni afirmisali kao pravi organi vlasti i da su kao takvi doprinijeli konsolidaciji prilika u zemlji. Otpor se, prema tome, pojavio tamo gdje su odbori bili učvršćeni kao organi vlasti. Oni nisu bili spremni da vlast predaju organima uprave, koje su inače prikazivali kao predstavnike starog režima. Pojedini odbori narodnog vijeća tražili su da se, prije njihove likvidacije, izvrši temeljita personalna promjena u organima uprave, a bilo je i takvih zahtjeva da se na području gdje je rasturen odbor narodnog vijeća uspostavi »srpska uprava«.¹¹²⁾

Vlasti su bile rješene da bez ikakvog kolebanja likvidiraju sve preostale odbore narodnog vijeća. U pojedinim slučajevima one su i ranije, a i sada, izvršile personalne izmjene u organima uprave, a u pojedinim slučajevima došlo je i do smjene kotarskih predstojnika novim ljudima. Sve je to ipak bilo bez većeg značaja jer radikalnija izmjena postojećeg aparata vlasti, naslijedenog iz austrougarskog perioda uprave, još nije dolazila u obzir, pošto su intencije bile da se smjena vlasti izvrši mirno, dok s druge strane stari aparat još nije bilo moguće popuniti novim ljudima jer ih jednostavno nije bilo. Pojedini odbori narodnog vijeća istrajavali su u svom otporu i nekoliko mjeseci pošto je donesena odluka u Beogradu o njihovoj likvidaciji i tek u martu 1919. godine prestao je sa radom i posljednji odbor narodnog vijeća u Travniku.¹¹³⁾

Narodno vijeće kao oblik vlasti nastao u prelaznom periodu dobilo je privremen karakter. Ono je izvršilo svoju ulogu na taj način što je pripremilo uslove za mirnu predaju vlasti od starih austrougarskih organa novim koji su trebali biti uspostavljeni u Kraljevstvu SHS. Zato odbori narodnog vijeća nisu bili revolucionarni organi vlasti. Pokazalo se da je bio obostrani interes i pred-

¹¹⁰⁾ ABHF Nar. vl. prez. br. 14417/1918. od 28. 12. 1918. — Up. H. Kapidžić, *Zapisnik XXI sjed. Glav odbora NV za BiH* od 23. 12. 1918, s. 314. bilješ. 216.

¹¹¹⁾ Kao napomena 109; ABHF Nar. vlada, prez. br. 407/1919. — Up. K. Isović, n. r. s. 33.

¹¹²⁾ ABHF Nar. vl. prez. 66/1919. Up. K. Isović n. r. s. 35.

¹¹³⁾ K Isović, n. r. s. 38.

stavnika stare vlasti koja je odlazila a i onih koji su je smjenjivali da se prevrat izvrši mirno i time izbjegnu sukobi koji su u tadašnjoj revolucionarnoj situaciji nakon završenog rata mogli biti podsticaj za dublje društvene poremećaje čije bi se posljedice teško mogle sagledati. Revolucionarna atmosfera u zemlji i pobjeda revolucije u samom susjedstvu u Mađarskoj bila su dobra pouka i opomena za njihov takav međusobni odnos u danima prevrata.

Narodna vijeća nisu se konstituisala na demokratski način. Inicijativu u njihovom formiranju imale su uticajnije grupe građana različite političke orijentacije koje su ocijenile da u tim danima treba prevazići raniju partijsko-političku svadu i podijeljenost i naći se na zajedničkom zadatku odbrane građanskog poretka i buržoaskog društvenog sistema. Na sastav organa privremene vlasti uticao je nacionalno-konfesionalni momenat. Vodilo se računa da u odborima budu uticajniji ljudi iz građanskih krugova bilo kao ugledni privrednici ili predstavnici vjerskih organizacija. U Narodnom vijeću za BiH i Narodnoj vladi za BiH našli su se predstavnici gotovo svih dotadašnjih građanskih političkih grupa i stranaka: Hrvatske narodne zajednice, srpskih političkih grupa okupljenih ranije oko listova »Srpska riječ«, »Narod«, zatim politička grupa »Istina«, ranije Kočićeve grupe iz Bosanskog sabora i Muslimanske napredne stranke. U pogledu na brojnu zastupljenost, kako u najvišim tako i nižim novonastalim organima vlasti, Srbi su preovladivali. Od ukupno 25 članova Glavnog odbora Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu 13 su Srbi, 7 Hrvati a 5 Muslimani. Sličan nacionalni odnos je vladao i u Narodnoj vladi, jer od 12 članova Vlade bilo je 7 Srba, 4 Hrvata i 1 Musliman. Ovakav nacionalno-konfesionalni odnos bio je karakterističan uopće u pogledu sastava i odbora narodnih vijeća na području sreza i mjesnih odbora. To je izazivalo nezadovoljstvo i proteste. Međutim, kada je riječ o radu Narodnog vijeća BiH i Narodne vlade za BiH takav nacionalni sastav ovih najviših organa prihvatao se, izgleda, kao politička realnost jer nema podataka da su među njegovim članovima izbijali sukobi na toj osnovi.¹¹⁴⁾ U stvari, može se konstatovati dosta sporazuman rad njegovih članova. To se odnosi kako na Glavni odbor NV tako isto i na rad Narodne vlade za BiH. U kritičnim danima prelaznog perioda nosioci građanske politike u Bosni i Hercegovini bili su upućeni jedni na druge u zajedničkom poslu da konsoliduju jedan društveni poredak koji je odgovarao njihovom socijalnom statusu i ideološkim shvatanjima. Puna njihova solidarnost posebno se manifestovala u odnosu prema socijalistima i radničkom pokretu na što ih je upozorio general Sarkotić kada je predavao vlast kao najveću opasnost za postojeći društveni sistem.

¹¹⁴⁾ Dr Purivatra u svojoj monografiji o JMO skreće pažnju na određena reagovanja u muslimanskim krugovima na neravnopravno učešće Muslimana u tadašnjim najvišim privremenim organima vlasti. Isto s. 24 i 25.

ZUSAMMENFASSUNG

DER VOLKSRAT DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN FÜR BOSNIEN UND DIE HERZEGOWINA UND SEIN WIRKEN NACH DEM ZUSAMMENBRUCH ÖSTERREICH-UNGARNS (NOV.-DEZ. 1918)

Volksräte, als Art von Herrschaftsform, wurden unmittelbar nach Ende des 2. Weltkrieges in allen jugoslawischen Ländern gebildet, die unter der Verwaltung der ehemaligen österreichisch-ungarischen Monarchie gestanden hatten. Sie fungierten als provisorische Regierungsorgane, die vom Volkstrat der SHS (der Serben, Kroaten und Slowenen) als höchstem Organ, mit Sitz in Zagreb, vereint wurden. In dieser Übergangsperiode war in Bosnien und der Herzegowina als höchstes Organ der provisorischen Obrigkeit der Hauptausschuß des Volksrates der SHS für Bosnien und die Herzegowina tätig und als sein ausführendes Organ die Volksregierung der SHS für Bosnien und die Herzegowina. Obgleich der Hauptausschuß der Volksregierung der SHS für Bosnien und die Herzegowina und seine Regierung dem Volkstrat der SHS in Zagreb formal verantwortlich war, versahen diese beiden höchsten Organe der provisorischen Herrschaft in Bosnien und der Herzegowina ihre Ämter ziemlich autonom und erbrachten die Entscheidungen zu allen wichtigen Fragen selbständig.

Während ihrer kurzen Amtsperiode erfüllten die Volksräte erfolgreich ihre wichtigste Aufgabe, die darin bestand, die Vorbedingungen für eine friedliche Machtübergabe von den österreichisch-ungarischen Regierungsorganen auf die neuen, die im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) zu bilden waren, zu schaffen. Die Volksräte wirkten daher nicht als revolutionäre Organe der Macht. Ziel sowohl der alten, scheidenden als auch der neuen, ihnen folgenden Organe war es, den Umsturz friedlich durchzuführen und Auseinandersetzungen zu vermeiden, die bei der damaligen revolutionären Situation in Europa auch in unserem Land Anstoß zu tieferen gesellschaftspolitischen Störungen mit unabsehbaren Folgen hätten sein können.

Die Volksräte hatten sich nicht als demokratische Machtorgane konstituiert. Die Initiative zu ihrer Gründung ging von einflußreichen Bürgergruppen verschiedenster politischer Orientierung aus, die in jenen Tagen dafür waren, frühere parteipolitische Streitigkeiten und Meinungsverschiedenheiten zu überwinden und gemeinsam für die Verteidigung der bürgerlichen Ordnung und des bürgerlichen Gesellschaftssystems einzutreten. Auf die Zusammensetzung der Ausschüsse der Volksräte war das nationale — konfessionelle Moment von Einfluß. Man achtete darauf, daß in den Ausschüssen einflußreiche Leute bürgerlicher Kreise und Repräsentanten religiöser Organisationen vertreten waren.

Im Volkstrat der SHS für Bosnien und die Herzegowina und in der Volksregierung für Bosnien und Herzegowina fanden sich Vertreter fast aller damaligen politischen Parteien und Gruppen zusammen. Die Serben waren in diesen Organen zahlenmäßig am stärksten vertreten. Dieselbe Situation bestand bei der Zusammensetzung der Ausschüsse

der Volksräte auf Bezirks — und Ortsbasis. Man akzeptierte das damals als politische Realität, da bei der Arbeit des Hauptausschusses des Volksrates für Bosnien und die Herzegowina und auch bei der Volksregierung keine ernsthaften Mißverständnisse zwischen den Mitgliedern auf dieser Basis zu verzeichnen waren.

In den kritischen Tagen der Übergangsperiode waren die Träger der bürgerlichen Politik in Bosnien und Herzegowina auf eine Zusammenarbeit miteinander angewiesen, die auf die Festigung der ihrem sozialen Status und ideologischem Verständnis entsprechenden gesellschaftlichen Ordnung ausgerichtet war.

Die Ablösung der provisorischen Machtorgane der Volksräte und die Bildung der ersten gemeinsamen Regierung der Serben, Kroaten und Slowenen mit ständigen Regierungsorganen verlief überwiegend ruhig, im Gegensatz zu Kroatien, wo sich Widerstand in verschiedenen Formen manifestierte.